Anul al V-lea, N-le 6-7. Iunie-Iulie 1919

REVISTA ISTORICĂ

= Dări de seamă, =
documente și notițe.

PUBLICATĂ

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

N. IORGA

CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Bibl. Univ. Cluj
Nr. 657 1923

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC"

1919

SUMARIUL:

N. Iorga: † Ioan Bogdan.
N. Iorga: Cele d'intâiu cristalisări de Stat ale Romînilor. (Comunicaţie făcută la Academia Romînă.)
N. Iorga: Locul Romînilor în desvoltarea vieţii sufleteşti a popoarelor romanice. (Comunicaţie făcută la Academia Romînă în ziua de 6 Iunie 1919.)
Pr. D. Furtună: Cîteva note despre episcopia Buzăului.
V. Bogrea şi *N. Iorga*: CRONICĂ.

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga, Bucureşti, Str. Al. Depărăţianu, 2.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Administraţia: Bucureşti, Tipografia „Cultura Neamului Românesc", Strada Lipscanii Noi, 12 (colţ cu Domniţa Anastasia).

Pentru cărţile despre care se fac recensii care le recomandă, se poate reţinea, după dorinţă, anunciul pe copertă.

Anul al V-lea, N-le 6-7. BUCUREŞTI. Iunie-Iulie 1919

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —
PUBLICATĂ de N. IORGA CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

† IOAN BOGDAN

Duminecă, 1-iu Iunie, s'a stins, după o lungă şi grozavă boală, încă unul din oamenii cari aveau înnaintea lor o întreagă muncă pe care alţii n'o vor putea face ca dînşii: Ioan Bogdan, profesor la Facultatea de Litere din Bucureşti, fost deçan al ei, un moment rector, săpat şi răsturnat de intriga politicianismului coalisat, al Universităţii.

Amintirile care mi se trezesc în suflet în această clipă, cuprinzînd viaţa mea întreagă, sînt prea multe şi prea duioase, ele închid prea mult din ce a fost mai intim în fiinţa mea însăşi pentru ca să nu-mi impun, cu atîta greutate totuşi, să le păstrez pentru durerea mea. Mă voiu sili să vorbesc lumii numai despre ce o priveşte pe dînsa pentru ca să poată preţui după cuviinţă pe acela, care, printr'o modestie exagerată, în mijlocul pretenţiilor curente care l-au năvălit şi înnăbuşit şi pe dînsul, s'a ţinut de-o parte în atîtea împrejurări în care el se impunea prin calităţi incomparabil superioare acelora ale concurenţilor şi rivalilor săi. Voiu fi săvîrşit astfel, odată cu o datorie de pietate, care mă priveşte printre cei d'intâiu, şi o mare datorie de dreptate ce trebuie îndeplinită măcar faţă de memoria omului neglijat şi calomniat în ţara unde de atîtea ori, compromiţînd-o şi păgubind-o, a triumfat şarlatanismul oamenilor fără cunoştinţi şi fără talent.

Sfiosul copil care acum patruzeci de ani aproape venia din Braşov, unde în casa mamei sale înseşi văzuse ce poate fi o muncă de toate zilele, o luptă necontenită cu greutăţile vieţii şi o jertfă neîntreruptă pentru datorie, aducea cu dînsul însuşiri din cele mai preţioase oriunde — căci în orice ţară el ar fi ajuns la situaţia pe care şi-a cîştigat-o aici, dar poate fără suferinţile pe care, dacă a tăcut despre ele, nu înseamnă că nu l-au pătruns adînc, zguduindu-i pe încetul puternica sănătate —, dar preţioase, aceste însuşiri, mai ales la noi şi în acel mo-

ment când se trecea de la un romantism definitiv răsuflat, de la un criticism sterp — ca al «Junimii», admiratoare a singurelor ei negații, — la un realism constructiv.

A făcut bune studii de filosofie la Iași, și un raport din tinerețe despre învățămîntul din Germania arată ce competință își putuse cîștiga, așa de răpede, în domeniul pedagogiei. Dar, cerîndu-se un specialist pentru limbile slave, în care până atunci se pricepea numai genialitatea necritică a lui Hasdeu și tot așa de puțin criticul diletantism naiv al episcopului Melhisedec, el a avut curajul, extraordinarul curaj de a se inița în cîteva luni într'o materie din cele mai grele și, adăugim, din cele mai puțin simpatice.

A făcut solide studii la Universitățile din Austrra și a petrecut un timp în mediul rusesc, a cărui limbă o vorbia cu ușurință și eleganță, cunoscînd, în același timp, cu o stăpînire deplină de filolog, celelalte limbi ale vastei familii slave. S'a întors la București pentru a crea catedra de limbi slave, pe care era s'o ocupe trei decenii întregi și care, prin pierderea lui, la cincizeci și cinci de ani abia, rămîne goală fără să vedem cine ar putea primi, dintre cei din țară, o succesiune ca aceasta, care cere cunoștinți, metodă și un spirit critic ales.

Publicații hotărîtoare pentru știința noastră și care până azi sînt punctul de plecare al oricării cercetări despre istoria noastră mai veche, fără să fi pierdut nimic din valoarea lor, în text și chiar în comentarii, cu toată îmbogățirea, datorită și lui, a cunoștințelor de amănunte, au apărut îndată. Prin el am ajuns a cunoaște, peste tărzia prelucrare de compilator stîngaciu a Vornicului Grigore Ureche, originalele slavone, izvoarele primitive ale istoriei Moldovei, de la însemnările din Bistrița și Putna până la adausurile, supt Petru Șchiopul, tărziu în veacul al XVI-lea, ale călugărului Azarie. Tot prin el s'a avut culegerea, de o capitală importanță, a scrisorilor domnești în limba slavonă păstrate în Arhivele din Brașov. Și în sfîrșit prin munca lui s'au adunat și publicat, într'o colecție model, actele, în aceiași veche limbă diplomatică, ale lui Ștefan-cel-Mare. Aceste trei lucrări fundamentale pentru istoria noastră vor fi, necontenit, titlul său de glorie în istoria științei filologice și istorice la noi.

Înzestrat cu un spirit de organisare, armonisare și conducere

puţin obişnuit, acela căruia i se datoreşte şi întemeiarea «Comisiei istorice», cu ediţiunile ei admirabile supt toate raporturile, ar fi putut îndeplini, într'o societate mai dreaptă în aprecierile ei, şi rosturi superioare acelora în care a lăsat urme care nu se vor putea şterge. Rare ori a fost între intelectualii noştri un om de un mai sănătos simţ real şi totdeodată de o conştiinţă idealistă mai sigură decît dînsul. Cei ce l-au cunoscut bine au avut astfel pentru dînsul un respect care, în aceste momente duioase, biruie cele mai fireşti lacrimi.

În ultimul timp, chinurile bolii nu-l împiedecau de a se gîndi necurmat, cu o dureroasă urmărire a tuturor ştirilor, la soliditatea marii clădiri naţionale pe care ni-a dat-o soarta. Trei, patru zile înnainte de moarte, cînd i s'a vorbit de documentele noastre de la Moscova şi de alte averi ameninţate, a obiectat: «Totul se poate pune la loc, documente şi averi; *ţara să rămîie*».

Ţara nu-l va putea uita, şi memoria lui va fi cu atît mai vrednic onorată, cu cît discernămîntul însuşi al societăţii noastre va creşte. **N. Iorga**

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cele d'intăiu cristalisări de Stat ale Romînilor

Comunicaţie făcută la Academia Romînă
de **N. IORGA**

Cele d'intăiu organisaţii de Stat româneşti, cu căpetenii de judeţe, *juzi* sau chenezi (numele trebuie, evident, apropiat de al cnezilor ruşi şi n'a venit de-a dreptul de la titlul germanic al regilor, *Könige*), ca Ioan şi Farcaş, cu juzi îndeplinind chemări voevodale, pe vremea cînd situaţia Voevodului-duce nu se înjosise — ca Litovoiu —, şi cu Voevozi-Domni, — ca Seneslav din Argeş —, se constată, cum se ştie, într'un act unguresc de la 1247, întărit de Papa la 1251 [1].

Această cristalisare din veacul al XIII-lea, îndată după marea năvălire tătărească, nu era, fără îndoială, cu totul nouă. E sigur că *zisa năvălire găsise o asemenea organisaţie, pe care, după obiceiul de a stăpîni şi exploata al Turanienilor, şi în Rusia — unde cunoaştem foarte bine împrejurările, pr n cronici contimporane —, ei îl menţinuseră, avînd tot interesul la aceasta*

[1] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 73 şi urm., no. 82.

Căci, precum Sultanii turceşti, continuînd după atîtea veacuri apucăturile Domnilor deşertului şi stepei, nu se pot închipui stăpînind ţerile noastre, rămase în afară de administraţia directă prin Paşi, altfel decît cu disciplinatul şi fricosul concurs al Fanarioţilor şi al predecesorilor lor, tot aşa Hanii, stînd în locul, schimbat doar de cîteva ori pe an, al reşedinţei îndătinate a Hordei, aveau neapărată nevoie ca în văile Moldovei şi în şesul dunărean să fie, ca şi în părţile ruseşti, stăpînitori mărunţi, de acelaşi neam, de aceiaşi limbă, de acelaşi sînge cu supuşii ceilalţi, cari să strîngă dijma, să aducă darurile şi să facă eventualele slujbe, ba chiar să comande contingentele, ce apar în cronica bizantină, ale Tatarilor creştini[1].

Fără o influenţă externă Romînii ar fi putut să rămîie multă vreme în această situaţie de patriarhală alcătuire. Ea s'a păstrat doar la cei din Pind până în ajunul zilelor noastre. Un Epirot, care scrie la Viena, unde era profesor, în al doilea deceniu al secolului trecut, istoria, veche şi nouă, a patriei sale, Atanase Stagiritul, vorbind despre Aromînii Epirului, spune în două locuri, potrivit cu o realitate pe care o cunoaştem şi de aiurea: «Vlahii se cîrmuiesc *democratic* (adecă popular), dar atîrnă de Paşa din Ianina»[2]. La Albanesi şi până astăzi aşa s'a păstrat regimul «democraţiei» primitive, pe care cele două popoare, aşa de aproape înrudite şi trăind în condiţii de viaţă aşa de asămănătoare, îl aveau încă din cele mai depărtate ale lor începuturi. Bairactarii şi bulucbaşii continuă supt nume nouă turceşti pe juzi şi pe Voevozi; «bătrîni» ereditari, *indiferent de vrîsta reală,* judecă pe consăteni, precum chezăşii îndeplinesc exact aceleaşi roluri ca în vechile noastre procese, precum «giobarii» aleg vitele amenzilor şi împlinesc sentinţele, precum se face primăvara şi toamna aceiaşi împărţire a ogoarelor de lucrat în cursul anului, precum adălmaşurile se mănîncă la praznice, unde fiecare familie-şi trimite represintantul; şi aici ca şi la noi sînt

[1] Nichifor Grégoras, I, p. 204: „Οἱ ὑπὲρ τοῦ Ἴστρου Μασσαγέται, ... Ἀλάνοι, οἱ δὴ καὶ χριστιανοὶ τυγχάνοντες, ἄνωθεν ἔπειτα τῇ διαίᾳ χειρὶ τῶν Σκυθῶν ὑπαχθέντες, σώματι μὲν ἐδούλευον ἄκοντες, τὴν δὲ γνώμην αὐτονομίας ἀεὶ κατεδίβρωσκεν ἔφεσις καὶ τῶν ἀσεβῶν ἀλλοτριώσεις.

[2] Ἠπειρωτικά, Viena 1810, p. 310: Οἱ κάτοικοι εἶναι Βλάχοι, καὶ οἰκοῦντα δημοκρατικῶς: ὑπόκεινται δὲ εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἰωαννίνων (Călarlii şi Siracii) P. 311: Διοικοῦται δὲ καὶ οὗτοι δημοκρατικῶς, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἠπείρου (cei din Meţovo).

în sfîrşit adunări, *cuventuri* (de la conventus), în care se înfăţişează, nu numai gîlcevile dintre particulari, apelul fiind reservat bairactarului-Voevod, ci şi afaceri politice[1].

Aceasta nu înseamnă însă că la noi concepţia de organisare nu mergea mai departe decît viaţa satului, decît obştea văii şi decît confederaţia unei «ţeri», unitatea imediat superioară «judeţului». Domnul a rămas totdeauna în minţile alor noştri, dar el a fost, după străvechiul înţeles roman al lui *dominus*, Împăratul el însuşi. A trebuit o revoluţie, cea mai însemnată din sufletul naţional, la masele populare româneşti şi la căpeteniile abia desfăcute din mijlocul lor pentru a se preface ceia ce era, după amintirile antice, o *autoritate* într'o *realitate*, într'una *teritorială*, care era şi *naţională*, — *legături ce caracterisează epoca modernă* —, creîndu-se astfel *Domnia a toată Ţara-Românească*, de pe la 1300 de sigur, dar poate încă de pe la 1240, căci *de aceia se pare că i se spune în diploma ungurească menţionată mai sus lui Seneslav: «Olacus», adecă «Romînul», titlu pe care nu-l au nici Ioan, nici Făreaş, nici chiar Litovoiu.*

Ideia unităţii naţionale — fără un amestec de feudalitate, pentru care lipsiau aici şi rădăcinile istorice şi disposiţiile de spirit, stările sufleteşti corespunzătoare—, n'a putut fi împrumutată pe de-a 'ntregul de la vecini, cei din Balcani fiind stăpîniţi de visul imperial roman al Ţarilor slavi, iar cei de peste munţi avînd pentru regii lor, foşti Voevozi de modă slavă, modelul carolingian din Apus, cu binecuvîntarea, indispensabilă, de la Papa. Totuşi atacurile ungureşti, încălcările regilor arpadieni au trebuit să influenţeze în sensul unei grupări, necesare, de puteri. Şi, oricum, *atacul viind de la Coroana unică a Sfîntului Ştefan, a trebuit să se simtă nevoia de a i se opune şi dincoace o singură Coroană, aceia pe care în represintările iconografice din bisericile noastre o poartă Domnii de calitate politică imperială.*

Întrebarea este însă *dacă înnainte de această influenţă n'a*

[1] Hecquart, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, Paris, fără an, p. 364 şi urm. Cf. p. 385, pentru îndatorirea, şi acolo, de a se oferi, la vînzare, pămîntul întîiu către rudele-vecini: „Les lois de la montagne ne permettent pas l'aliénation de la plus petite parcelle de terre d'une tribu sans que les vieillards et tout le peuple y aient adhéré".

fost vre-o alta care, exercitîndu-se asupra aceluiaşi fond, să determine fenomene politice asămănătoare.

Şi atunci, *în mijlocul situaţiei internaţionale de la sfîrşitul veacului al XI-lea, corespunzătoare supt toate raporturile aceleia de la jumătatea celui de-al XIII-lea, ni apar înjghebările politice de la Sud, la Dunărea-de-jos, cu faţa spre Bizanţ — cum Domnia de la Argeş nu era cu faţa spre Dunăre, ca mai tărziu, ci spre munte* —, Voevodatele lui Tatu, lui « Chalis », lui Sacea şi lui Seslav.

Să încercăm lămurirea lor.

I.

Ana Comnena, în «Alexiada», povestirea istorică în forma unei epopei în proză pe care, ca o continuare a operei soţului ei, Cesarul Nichifor, o consacră tatălui, Împăratul Alexie Comnenul, face expunerea următoare, pe care o resumăm şi, pe alocuri, o redăm în traducere, şi în text chiar, înainte de a o interpreta mai departe.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Într'un întăiu pasagiu (I, p. 166[1]; cartea III, 8) se culege o legendă în legătură cu fundarea bisericii constantinopolitane Sfînta Tecla. Dacii, — adecă Ungurii — rupînd învoiala cu Împăratul Isaac Comnenul, de la jumătatea veacului al XI-lea, Sarmaţii se ridică şi ei contra Imperiului, acei Sarmaţi cari sînt şi Misi, Moesi, — deci Pecenegii — şi, ameninţaţi de vecinii lor din Răsărit, Geţii — cari nu pot fi decît Cumanii —, atacă linia Dunării. Pe această linie sînt «oraşe» şi «ţeri», — παρακειμέναι πόλεις καὶ χώραι. Împăratul vine la Triaditza-Sofia şi înnaintează până la muntele care şi atunci se numia Lovcea (Λοβιτζός); unde-l prind furtuni, silindu-l la retragere. Cum abia scăpase de trăsnetul care distrusese fagul de lîngă dînsul, el face biserica, pomenită, a Sfintei Tecla.

Fără a se mai ocupa un timp de locurile dunărene, Ana revine asupra lor în chiar Domnia tatălui ei, ceva mai departe (p. 279 şi urm.; cartea VI, 4). Alexie avea un vechiu casnic, botezat şi însurat de el, Manihei anul Traulos. El se revoltă, aşezîndu-se în castelul Veliatova (Βελιάτοβα), de unde pradă până la Filipopol, centrul tovarăşilor săi de eresie. Îşi capătă, ca un contra-Împărat ce îndrăznia să fie, ca ajutători pe Sciţii

[1] Citaţia e după ediţia din Bonn; ediţia Reifferscheid (la Teubner) e avută în vedere la reproducerile de text.

de pe malul dunărean: τὸ παρίστριον νεμόμενοι, pe şefii lor, ἡγεμόνες, λογάδες, din Giaviniţa şi Silistra (Δρίστρα); iea chiar de soţie pe fiica unuia dintre aceşti şefi. Împăratul legitim izbuteşte însă a supune pe Manihei, fără a se mai ciocni cu căpeteniile «scitice».

De fapt însă Traulòs a rămas, neîmpăcat, în Veliatova şi a păstrat legăturile sale cu Sciţii, cari aici apar ca victime ale Sauromaţilor, nume supt care, data aceasta, se ascund, firește, Cumanii. «Smulgîndu-se de la cei de acasă, ei se coborîră la Dunăre. Şi, avînd nevoie a se învoi cu cei ce locuiau lîngă Dunăre» — nu Sciţii ei însişi deci, — «după ce toţi au venit la această părere, ajunseră la sfat cu căpeteniile, Tatòs şi numitul Chalis» (sau: «numit şi Chalis»), «Sesthlav şi Satzàs (căci e necesar a li spune pe nume oamenilor de frunte la dînşii, de şi corpul istoriei se pîngăreşte cu dînsele), dintre cari unul stăpînià Silistra, altul Vicina şi celelalte. Deci, învoindu-se cu ei, fără altă teamă trecînd Dunărea, prădau ţara vecină, aşa încît ajunseră a ocupa şi unele orăşele. Şi, de acolo, avînd răgaz, arînd, sămănau meiu şi grîu.»

BCU Cluj / Central University Library Cluj

(Ἀπάραντες τῶν οἴκοι, κατῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν. Ὡς δὲ πρὸς ἀνάγκην ἦν αὐτοῖς κατὰ τῶν κατὰ τὸν Δάνουβιν οἰκούντων σπείσασθαι, τούτου συνδόξαντος πᾶσιν, εἰς ὁμηλίαν ἦλθον μετὰ τῶν ἐκκρίτων, τοῦ τε Τατοῦ, τοῦ (?)[1] καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σεσθλάβου καὶ τοῦ Σατζὰ (χρὴ γὰρ καὶ τῆς ἐπωνυμίας μεμνῆσθαι τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρίστων ἀνδρῶν, εἰ καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμιαίνεται), τοῦ μὲν Δρίστραν κατέχοντος, τῶν δὲ τὴν Βιτζίναν καὶ τἆλλα. Σπεισάμενοι γοῦν μετ' αὐτῶν, ἀδεῶς τοῦ λοιποῦ διαπερῶντες τὸν Δάνουβιν, ἐληΐζοντο τὴν παρακειμένην χώραν, ὡς καὶ πολίχνιά τινα κατασχεῖν, κἀντεῦθεν ἐκεχειρίαν τινὰ σχόντες, ἀροτριῶντες ἔσπειρον κέγχρους τε καὶ πυρούς; IV, 14.)

Atunci abia Traulòs Mamiheianul ar fi ieşit la iveală cu mişcarea lui revoluţionară de la Veliatova. Ei ocupă gurile munteluí şi încep a prăda teritoriul imperiului cu ajutorul «Sciţilor», pe cari-i chiamă.

În zădar trupele împărăteşti, supt domesticul Apusului Pakurianos, un Armean (de la Pacor) şi supt Vranàs, încearcă a opri pe barbarii ce vin, «fără număr», spre Veliatova. După o şovăire iniţială, părerea celui din urmă, că trebuie să se dea lupta, învinge. Dar ciocnirea se mîntuie în defavorul Imperialilor, Vranàs însuşi fiind rănit, iar tovarăşul său chiar ucis.

[1] După ediţia Teubner, I, p. 222.

Alexie trimete acum pe Tatikios şi pe Francesii, pe «Galii» Normandului fiu al lui Humbert. Ei răsbună lîngă Filipopol pe tovarăşii lor căzuţi. O a doua luptă nu se dă însă cu «Sciţii» la Ebru, căci năvălitorii se retrag.

Primăvara însă, Tzelgù, şeful, Hanul «Sciţilor», revine cu oaste *amestecată* (σύμμικτον) de 80.000 (!) de oameni, dintre Sarmaţi (Cumani) şi «Sciţi» de-ai lui, precum şi cu Ungurii (?), Daci (ἐκ τοῦ δακικοῦ στρατεύματος), avînd drept căpitan un anume Solomon (ὧν ὁ οὕτω καλούμενος Σολομὼν δημαγωγὸς ἦν; VII, 1; pp. 330-1). Se pradă Chariupolis, se ocupă localitatea Skoteinos. Nicolae Maurokatalon, cu fratele Împăratului, Adrian, întîmpină de data aceasta, între acesta şi Skoteinos, pe duşmani, lîngă Pamphylon şi «orăşelul Kule» (nume turanic, *turn*; în text: τὸ τοῦ Κούλη πολίχνιον). În lupta ce urmează, barbarii sînt bătuţi, şi Tzelgù cade.

Rămăşiţile «Sciţilor» prădă însă la Dunăre, ca la ei acasă, fără deosebire de vară şi iarnă (περὶ τὸν Ἴστρον αὖθις ἐπαναστρέψαντες ηὐλίζοντο καὶ ὥσπερ ἰδίαν τὴν ἡμεδαπὴν ἀνέτως πάντῃ παροικοῦντες ἐλῃΐζοντο). Alexie, temîndu-se de o întoarcere ofensivă a lor, se hotărăşte a da o mare şi ultimă lovitură.

În expediţia lui, Gheorghe Euphorbenos e trimes cu avangarda la Silistra, pe *acel* Παριστρίον, *care se vede a fi în această vreme, nu o indicaţie geografică oarecare, ci un termin administrativ şi militar* (VII, 2; p. 344). El are la dispoziţie şi o flotă, şi ea întră pe Dunăre, care, adauge împărăteasca autoare, poate primí pe apele sale şi corăbiile cele mai mari.

Se oferă de Sciţi, cu o sută cinzeci de soli, pace, făgăduind a da şi un corp auxiliar de 30.000 de călări. Trimeşii nu sînt primiţi de Împărat. Prin Siderà, vechea cetate bizantină, se ajunge apoi la Vitzina însăşi, «rîul care curge din munţii vecini» (Βιτζίνα..., ποταμὸς δὲ οὗτος ἀπὸ τῶν παρακειμένων ὀρῶν ῥέων; VII, 3; p. 340). Se trece pe la Pliscova, întâia capitală bulgărească, pe la «Sfatul Sciţilor» (Βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν) sau «dealul lui Simion» (ἀκρολοφία τοῦ Συμεῶνος). Apoi se atinge Dunărea la Silistra. Răspingînd un atac, probabil de noapte, al «Sciţilor», asupra cortului său chiar, Împăratul asediază Silistra şi, spărgîndu-i zidurile, întră 'n cuprinsul ei; cele două cetăţui singure se apără de rudele lui Tatòs (αἱ δὲ δύο ἀκροπόλεις τῆς ῥηθείσης πόλεως ἔτι παρὰ τῶν συγγενῶν κατεῖχοντο τοῦ καλουμένου Τατοῦ), acesta plecînd peste apă ca să iea Cumani «şi să se în-

toarcă pentru ajutorul Sciților» (ἐκείνου προφθάσαντος ἀπελθεῖν ἐφ' ᾧ ἐπενδόσασθαι Κομάνους καὶ ἐπαναστρέψαι εἰς ἀρωγὴν τῶν Σκυθῶν).

La plecare, Tatòs însuși dăduse acest sfat: «Știu bine că împăratul are de gînd să asedieze această cetate; dacă deci veți vedea că ocupă acest șes, voi grăbiți-vă spre gura de munte ce e de-asupra, ca una care este mai potrivită ca altele, și faceți șanț acolo, ca să n'aibă îndemînare Împăratul de a asedia cetatea, ci să aibă grijă și la spate, păzîndu-se de pagube de spre noi; iar voi, zi și noapte, trimețînd ostași pe rînd contra lui, să nu vă dați [1].»

Împăratul se și retrage și așteaptă tabăra lîngă un rîu vecin. Aici unii sînt contra luptei cu Sciții, cari *acolo întâia oară* sînt *numiți Pacinați*, Pecenegi, recomandînd atacul la marele Preslav sau Megalopolis, a lui Crum și Simion. În apropiere e *sămănătura de meiu* a Sciților (κατὰ τῶν κέγχρων ἐξήλασαν; p. 343). Sarmați cumani — și Uzà (Ὀζᾶς) și Carageà (Καρατζᾶς) — sînt în tabără. În lupta ce urmează, Pecenegii stau după carăle pline cu familia lor.

Ei învîng. Așa se ispravește, prin fuga lui Alexie, bătălia de la Silistra, cu privire la care glumeții din Constantinopol, cari știau că anume oameni veniseră de acolo cu funii ca să lege pe barbari [2], spuneau că i-a fost bun adăpost «fugind de la Silistra», cetatea Goloe: Ἀπὸ τὴν Δρίστραν εἰς Γολόην καλὸν ἄπληκτον, Κομνηνέ.

Cît despre Tatòs, se spune atîta, că a venit cu ajutătorii săi Cumani, cărora refusîndu-li-se partea de pradă, se ajunge la o luptă formală, în care «Sciții», învinși, sînt ținuți asediați la marele lac Ozolimna (Ὀζολίμνη), adecă «balta Uzilor» (sau a Cumanilor) (VII, 5; p. 352 și urm.). Acest lac, «cu o sută de izvoare», pe care plutesc vase «multe și mari și grele», e, fără îndoială, lacul Razelm. Împăratul însuși, urmărit de Pecenegi pînă la Diampolis (Iamboli), intervine în aceste certe dintre

[1] Ἐγὼ μὲν ἀκριβῶς οἶδα τὸν βασιλέα τουτί τὸ κάστρον πολιορκῆσαι μέλλοντα· ἐπὰν οὖν αὐτοὶ τούτον θεάσησθε τὴν πεδιάδα ταύτην καταλαβόντα, σπεύσατε ὑμεῖς προκαταλαβεῖν εἰς τὸν ὑπερκείμενον αὐχένα, ἐπικαιρότατον ὄντα τῶν ἄλλων, κἀκεῖσε τὸν χάρακα πήξασθαι, ὡς μὴ ἐκεχειρίαν ἔχειν τὸν αὐτοκράτορα πολιορκεῖν τὸ φρούριον, ἀλλὰ καὶ ὄπισθεν ὑμῶς ἔχειν τὸν νοῦν τὴν ἐξ ὑμῶν ὑφορώμενον ἐλάβην· ὑμεῖς δὲ πανημέριοι καὶ παννύχιοι καθ' αὐτοῦ πέμποντες ἀμοιβαδὸν στρατιώτας, μὴ ἀνδιδόατε; (VII, 3, pp. 341-2).

[2] VIII, 6; p. 406.

rude, fără a-şi păstra ca prieteni pe «Sciţii» de partea cărora se pronunţă. Isprăvile lor prădalnice sînt povestite şi mai departe de princesa scriitoare. Ei apar la Rhusion, la Polybotos; năvălirile se vor continuà până la peirea neastîmpăraţilor barbari, în lupta de la Lebunion, cu ajutorul Cumanilor, cari se întorc apoi la sălaşurile lor dunărene, unde li se trimete partea de pradă (VIII, 6; pp. 408-10).

De-alungul rîului nu se mai pomeneşte acum nicio stăpînire decît cea bizantină; după Lebunion, paza o au acolo Leon Nikerites, «ca duce al malului» (δοῦκα τῶν περὶ Δουνάβον, τοῦ παραδουναβίου) şi pe urmă asociatul său, trimes de Alexie, Gheorghe al lui Dekanos (ὡς δῆθεν καὶ αὐτὸν σὺν ἐκείνῳ τὰ περὶ τὸν Δάνουβιν φυλάττειν τὸ δὲ πᾶν, ἵνα μᾶλλον ἐκεῖνος παρὰ τοῦ Νικερίτου ἐπιτηροῖτο). Se pare că aici au fost «exilaţi şi închişi în fortăreţe» Eustatie al lui Kamytzes şi alţii» (ἀμφοῦρους δὲ καὶ αὐτὸν Εὐστάθιον τὸν τοῦ Καμύτζη καὶ τοὺς λοιποὺς περιορίσας εἶχεν: VIII, 9; p. 422).

II.

Venim acum la explicaţiile pe care le cere povestirea dintr'un singur izvor a acestor evenimente care, după calculele istoricilor, s'au petrecut între 1086 şi 1091.

Şi întrebarea de căpetenie este aceasta: *ce caracter politic şi mai ales ce caracter naţional au avut aceste fundaţiuni trecătoare, sau măcar cu aparenţa trecătoare, în Paristrion?* Ai cui sînt Sacea, Seslav — al cărui nume samănă aşa de mult cu al lui Seneslav Voevodul din Argeş, Chalis, care nu se pare a fi identificabil cu Tatos, şi acesta, care, de şi accentuat greceşte: Tatòs, în asămănare cu Tatikios, Taticius (cf. Tornikios, Kurtikios, Basilakios)[1], e românescul Tatul?

În general, Ana Comnena, care întrebuinţează izvoarele cele mai deosebite şi copie, fără îndoială, adesea cele cuprinse în lucrări anterioare, care i se par «netrebnice şi fără studii» (ἀπό τινων συνελεξάμην ξυγγραφέων ἀχρείων καὶ ἀσπούδων), pentru că nu cunosc, ca dînsa, stilul decalchiat după al celei mai venerabile antichităţi clasice, de la Homer la marii istorici, al noului elenism din şcoala lui Psellos — ea însăşi e una care s'a deprins îndelung la aceasta: τὸ ἑλληνίζειν εἰς ἄκρον ἐσπουδακεῖα —, are o nomencla-

[1] V. şi un Tatrane; VII, 10; p. 375.

tură etnică nestatornică şi contrazicătoare. Odată Pecenegii vor fi, cum am văzut, Sarmaţi şi Misi, pe cînd Cumanii sînt Geţi, altă dată numele de Sciţi cuprinde pe Pecenegi, cari în aceiaşi povestire chiar apar şi supt aceastălaltă înfăţişare a lor. Cînd e vorba de elementele pecenege din armata bizantină, călăreţii uşori cari luptă contra Normanzilor şi altor duşmani ai Imperiului, ei sînt numiţi tot Sarmaţi [1]. Totuşi, cînd izvorul e bun, ştie şi ea ce sînt aceste neamuri, şi o vedem arătînd că Pecenegii şi Cumanii întrebuinţează aceiaşi limbă [2].

Dar, cînd părăseşte nomenclatura arheologică — poate fără voie, informaţia avînd alt stil pe care, pentru a nu strica nimic istoriceşte, îl păstrează în această privinţă —, ea vorbeşte de-a dreptul, fără perifrase anticvate, de realităţile naţionale contemporane. De şi odată întrebuinţează pentru şefii sîrbi Bodin şi Mihailas titlul de «cîrmuitori ai Dalmaţilor» [3], pomeneşte de Sîrbi (Σέρβοι, Σέρβλοι [4]), chiar alături de laşii cumani, Ἰασίθαι (V, 9).

Menţionează, ea pentru care Ungurii sînt odată «Daci», un drum «prin Ungaria» [5]. Nu odată pomeneşte cu numele lor pe Bulgari, spunînd de cutare persoană că e de descendenţă bulgărească [6], de un Radomir că era nobil bulgar [7]. Face deosebirea între Bulgari şi Vlahi, cari, aceştia, spune că sînt, în graiul obişnuit, cei cari duc o viaţă de păstorie [8].

Pe Romîni îi cunoaşte. Cu prilejul campaniei Latinilor normanzi în Tesalia, ea aminteşte lîngă Androneia satul vlah Ezevan [9] (Tzeban? Cioban?), şi se pare că tot românesc e şi satul vecin (κωμόπολις), Plaviţa [10]. Nu ştiu dacă n'ar întra în această categorie şi localităţi ca Bisericile Albe (Ἄσπραι Ἐκκλησίαι), la Vardar [11] şi acel Καλὰ δένδρα [12] — lîngă Lebunion cu distrugerea Pece-

[1] Turci şi Sarmaţi arcaşi: Cf. şi *ibid.*, pp. 30-1 (cartea I. 5).

[2] Κομάνοις, ὡς ὁμογλώττοις: p. 404.

[3] Ἔξαρχοι τῶν Δαλματῶν: I, 16; p. 80.

[4] Pp. 263 şi 436 (= IX, 4).

[5] Διὰ τῆς Οὐγγρίας: p. 256.

[6] Πρῶτα τοῦ γένους ἐκ τῶν Βουλγάρων ἐχούσης: II, 6; p. 105.

[7] Ἀνὴρ δὲ οὗτος ἐκ Βουλγάρων ὁρμώμενος εὐγενής: VIII, 4; p. 399.

[8] Ὁπόσοι τε ἐκ Βουλγάρων, καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον εἵλοντο (Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος); VIII, 3; p. 395.

[9] Ἐζηβάν (Ἐξεβάν), χωρίον δὲ τοῦτο βλαχικόν, τῆς Ἀνδρωνείας ἔγγιστα διακείμενον; V, 5; p. 245.

[10] P. 245.

[11] P. 243 (V, 5).

[12] P. 405 (VIII, 6).

negilor —, care aminteşte aşa de mult acele Καλαὶ ὁρῦς, «Stejarii Frumoşi», unde avea să fie ucis unul dintre fraţii întemeietori ai Statului de la Ohrida. Observăm că aici întâiaşi dată e pomenit şi centrul vlah din Pind, Calarlii, Καλαρλή[1].

Cred că de Romîni e vorba, de Romîni balcanici, cînd se presintă rostul militar, intrigile de conspiratori, ale acelor preteni, «robi barbari» ai lui Alexie Comnenul, Borilă şi Gherman, (Βορίλας καὶ Γερμανὸς), dintre cari cel d'întâiu, nu fără ştiinţa celui de-al doilea, rîvnia Împărăţia[2]. Căci odată ei sînt calificaţi de Sciţi, iar allă dată de «Slavi», şi, dacă ar fi fost Bulgari, aceasta se putea notà precis, iar numele amîndurora nu sînt bulgăreşti, al lui Borilă chiar fiind acelaşi ca al unuia dintre Asăneştii mai tărzii, de obîrşia vlahă ştiută.

Cu prilejul acestei conspiraţii se spune că ea a fost descoperită de un „Alan" care ascultase ce se spunea[3], Alanii din Caucas nu jucau niciun rol, şi mai tărziu cronicarii bizantini, ca Gregoras, de pildă, zic astfel, printr'o schimbare a formei, „Vlahilor", *Romînilor de dincoace de Dunăre, avînd nevoie de un termin pentru a-i deosebi de cei din Balcani, singurii Vlahi.* Şi un Ioan Alanul (ὁ Ἀλανός) răsare în povestirea Anei[4]. Cred chiar că numele Aromînilor, Ἀρεμάνοι, Ἀρμάνεοι, apare, atunci cînd e vorba de „oamenii îndrăzneţi din părţile mai muntoase, de sine stătători", cari aleargă, în număr de 5.000, ca să ajute pe Împărat în lupta de la Lebunion[5].

Dar despre domnii Silistrei, Vicinei, — rîul Vicinei de lîngă Marea Neagră e o greşeală — şi ai celorlalte părţi ale Paris-

---

[1] Περὶ Καλαυρὴν στρατοπεδεύειν; I, 5; p. 27.

[2] Βάρβαροι δοῦλοι τοῦ αὐτοκράτορος, Σκῦθαι γὰρ ἦσαν, Βορίλός τε καὶ Γερμανός; I, 16; p. 76. Cf. II, 4: Ἐβασιλεία μὲν ὁ Βορίλος. Şi pp. 83-84: Καὶ μᾶλλον τῶν εἰρημένων δύο βαρβάρων σθλαβογενῶν, τοῦ τε Βορίλου, φημί, καὶ τοῦ Γερμάνου (II, 1).

[3] Τὶς τῶν λεγομένων, Ἀλανὸς τὸ γένος (II, 4; p. 95). Şi VIII, 9; XV, 2; XIII, 6, (ostaşi încercaţi).

[4] I, 16; p. 76.

[5] Κατέλαβον πρὸς αὐτὸν τῶν ὀρεινοτάτων μερῶν ἄνδρας τολμητίας καὶ Ἀρεμάνεοι (Ἀρεμάνοι) αὐτόμολοι πρὸς συναστισμὸν αὐτοῦ, εἰς χιλιάδας ποσούμενοι πέντε; VIII, 5; p. 404. Cf. părerea, pe care o aflu în urmă, a lui Chalandon (*Essai sur le règne d'Alexis Comnène*, p. 132: „Les nomades valaques ou turks établis dans les vallées du Vardar et de la Struma". Încercarea acestuia de a interpreta αὐτόμολος prin *transfug*, nu e reuşită. În locul citat Neantzes nu e transfug, ci un *rebel* (ed. Raiferscheid, I, p. 245). V. Chalandon, *o. c.*, p. 133, nota 3.

triei se spune lămurit că *nu erau şi ei Sciţi; nimic nu-i arată a fi Bulgari*, şi Ana Comnena ştia ce sînt Bulgarii, iar *la o origine grecească, orientală nu e de gîndit*, căci atunci ei ar fi presintaţi ca nişte supuşi revoltaţi ai Împăratului. Că nu sînt şefi de barbari, o arată starea Silistrei supt Tatos-Tatul, măsurile luate de el spre apărarea ei, caracterul de civilisaţie aşezată a oamenilor lui. Şi, cînd ni se vorbeşte de culturile de grîu şi mai ales de meiu — mult timp caracteristice pentru Romîni —, înţelegem bine că nu Pecenegii le puteau face.

Aceştia aveau nevoie, ca şi Tatarii, de oarecare organisaţie a supuşilor, cari altfel nu i-ar fi putut hrăni cu aceiaşi siguranţă. *Au trebuit să favoriseze pretutindeni alcătuirile politice*, şi dincolo de Dunăre, între fluviu şi Mare, ele au putut să aibă un caracter de independenţă ca acela pe care l-am văzut. Formaţiunile politice bulgăreşti, cît de nouă, de mici şi de trecătoare, ar fi manifestat imediat tendinţe spre Ţarat, cum s'a întîmplat cu toţi revoltaţii din această rasă, cu toţi aceia din Balcani, chiar de alt neam, pe cari-i stăpînia cultura bulgară, cu amintirile ei. Bizanţul însuşi, un timp îndepărtat de la Dunăre prin slăbiciunea lui, era mai bucuros să vadă pe pămîntul său astfel de alcătuiri decît valurile mişcătoare ale Turanienilor stepei. Şi, în sfîrşit, într'o vreme cînd Ungaria nu-şi căpătase rostul definitiv, întăile tendinţe de cristalisare politică trebuiau să li vie Romînilor de la Sud, *încercîndu-se o imitaţie a ducatelor bizantine de graniţă*, cum, mai pe urmă, Banatul unguresc a adus întemeierea unui Banat de imitaţie al Romînilor înşii.

Astfel trebuie să se înţeleagă aceste Voevodate din Ţinutul care era să fie mai tărziu Dobrogea. Şi trebuie să se admită că, avîndu-şi Capitala peste Dunăre, ele stăpîniau un întins teritoriu dincoace. Numele de Vlaşca, adecă Ţara-Românească, pe care şi astăzi îl poartă unul din judeţele dunărene — Sîrbii zic şi acum astfel Romîniei întregi ca şi unei părţi din Torontal — ar avea această origine, limba de administraţie în aceste mici principate fiind totuşi cea slavă.

Cu ele trebuie să se înceapă, dacă se admit concluziile noastre, istoria vieţii politice organisate a neamului nostru.

Locul Romînilor în desvoltarea vieţii sufleteşti a popoarelor romanice

Comunicaţie făcută la Academia Romînă în ziua de 6 Iunie 1919

de
N. IORGA

I.

Locul literaturii româneşti, înfăţişînd viaţa sufletească a poporului nostru, nu e încă fixat în istoria comparată a literaturilor europene mai nouă. De atîtea ori ea a fost pusă în proporţii foarte reduse — şi ca pentru ignoranţa scriitorului respectiv — prin vre-un colţ al istoriei literaturilor slave. A o pune laolaltă cu literaturile balcanice se părea foarte firesc pentru cine rînduieşte neamurile, nu după origine, după caracter şi tendinţe, ci după locul unde, une ori, singur hasardul le-a aşezat Fără a vorbi altfel decît de curiositate despre sistemul cutărui bizar inchinător al literaturii maghiare pentru care scrisul nostru, care ar fi fost determinat la începuturile sale de acela al Ungurilor, trebuie pus ca un apendice la acea literatură maghiară.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Chiar aceia însă cari cuprind literatura românească între cele romanice, nu ştiu cum să fixeze o legătură între dînsa şi acelea, mult mai bogate, mai originale şi mai inovatoare, ale neamurilor înrudite. Slavism, grecism sînt lucruri necunoscute scriitorilor francesi, italieni şi spanioli, şi apariţia lor, predomnirea ce au exercitat asupra noastră încurcă şi—indispune.

Cercetînd acum în urmă, pentru o lucrare despre literaturile romanice în necontenită comparaţie între ele, am găsit uşor paralelisme care m'au ajutat să fixez *un fel de curs normal al desvoltării lor* şi, de oare ce originea unei naţiuni şi limba ei nu pot rămînea fără influenţă asupra literaturii sale în toate formele şi fasele, am fost adus în chip firesc să cercetez întru cît acest tip e aplicabil şi literaturii noastre şi, dacă sînt deviaţii, căror fenomene li se datoresc.

Conclusiile la care am ajuns se pot expune în puţine pagini, şi aceasta e şi scopul comunicaţiei acesteia.

Literaturile romanice din Apus încep cu acte de simplă oportunitate politică, precum e acel jurămînt de la Strassburg, care avea de scop numai să deie îndatoririi solemne preţul

unui act înțeles de aceia către cari se îndrepta. Supt raportul literar, el are numai valoarea că *printr'însul se constată existența unor forme de limbă acum fixată* și că *ele erau capabile de a fi puse în scris de un contemporan*, care le-a transmis cronicarului, din aceiași epocă. Cu atît mai puțin acest document din ultimul sfert al secolului al IX-lea are vre-o însemnătate pentru ivirea și manifestarea sufletului romanic, format prin vorbirea aceleiași limbi și prin participarea la viața de Stat, apoi la amintirile aceluiași Imperiu roman.

Sînt încredințat că acele monumente literare care se așează de obiceiu puțin după acest moment sînt simțitor mai nouă. Ca istoric mi se impune tot mai mult, privind lucrurile într'un ansamblu tot mai larg și ținînd samă de tot ce se putea mișca în sufletul oamenilor din acele timpuri, că *literatura francesă medievală, mai curînd desvoltată decît cea italiană și decît literaturile iberice, nu pornește, în forma ei poetică, — anterioară, cum e și firesc în orice desvoltare sufletească, formei în prosă—, decît odată cu zguduirea cea mare a cruciatelor, odată cu întâiul mare act obștesc pe care-l îndeplinește, cu entusiasmul necesar, o societate întreagă în toate straturile ei.* Aceasta înseamnă însă: *secolul al XII-lea.*

Până în acest secol al XII-lea, pe cînd frații noștri din Apus întemeiaseră, supuindu-se șefilor barbari ai năvălirilor și colaborînd cu ei, State numite după acești cuceritori, noi am rămas la o parte de dînșii, în atitudine defensivă față de puterea lor. Poate că explicația trebuie căutată și în faptul că la noi elementul germanic, al Goților, Vandalilor, Burgunzilor chiar, s'a scurs răpede către Sud și către Apus, către Constantinopol și către Rin și că antagonismul între acești Romani și rasele uralo-altaice, hune, avare, pecenege, cumane, tătărești, *toate rebele față de creștinism*, era de altă natură, împiedecînd conlucrarea și făcînd confundarea imposibilă, decît antagonismul dintre Romanii apuseni și popoarele germanice, de un creștinism arian sau, ca în casul Francilor, catolic[1].

Am dorit ca la noi să se „păstreze Imperiul", care era aici cel de Răsărit. Dar două motive ne-au făcut să nu putem avea de la acest Imperiu ceia ce Italienii au avut de la surogatul lui religios: papalitatea. Întâiul motiv e că Imperiul n'a putut men-

[1] Slavii nu sînt, cum se știe, element creator de State.

ţinea statornic legătura cu Dunărea şi, al doilea, că el s'a grecisat fără ca noi să putem îmbrăţişa, contra întregii noastre obişnuinţe, grecisarea.

Astfel, *pe cînd cei din Constantinopol rămîneau „Romei" politici fiindcă păstrau realitatea Imperiului, am rămas Romîni pentru că nu ne pu'eam despărţi de amintirea lui.*

În ajunul cruciatelor, Romînii au întemeiat între Silistra şi Vicina — cum am dovedit aici[1] — în legătură cu Bizanţul însuşi, cele d'intăiu Domnii dunărene, supt influenţa clasicelor idei imperiale. Aceste State, care au durat, se pare, şi în veacul al XII-lea, poate până la restaurarea, de către Manuil Comnenul, a graniţei dunărene ca şi a celorlalte, nu erau însă în drumul cruciatelor, pe care, de altfel, Răsăritul le privia, nu numai ca un ajutor binevenit în Asia, ci, în Europa, ca o invasie supărătoare a unor aventurieri barbari.

Pentru ca să pătrundă în Orient cîntecul epic din *chansons de geste,* a trebuit cruciata a IV-a, cu *ocuparea Moreii de feudatarii Franciei.* Aici s'a creat o viaţă naţională cu un caracter îndoit, care cerea transpunerea în greceşte, pentru gloria şi petrecerea stăpînului venit de pe alte tarîmuri, a cîntărilor Aousului, de o sentimentalitate cu totul nouă.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II.

Dar dominaţia franco în Orient nu ne-a atins şi pe noi, şi ea n'a putut să aducă acelaşi resultat literar, în oarecare măsură şi *în adevăr* sufletesc. Şi, iarăşi, *la noi n'a putut izvorî spontaneu o nouă literatură din viaţa bisericească.*

La Apuseni aceasta era posibil prin îngăduirea de Biserica romană a petrecerilor în lăcaşul sfînt sau în preajma lui ori prin admiterea predicii şi explicaţiilor în limba vulgară. De aici a resultat *imnul popular, teatrul mulţimilor şi elocvenţa înţeleasă de toţi, din care apoi — mai ales din ea — era să se desvolte prosa.*

În Bizanţ, însuşi clerul bizantin a fost mai larg în această privinţă, şi prin influenţa continuă a Latinilor din Galata şi Pera. În provincii, în „Romanîile" mărginaşe aceasta nu s'a putut face din cauza stricteţei, imobile, a slavismului ortodox, de stîngace contrafacere bizantină şi care mai avea pentru noi desavantagiul că, *fiind o limbă liturgică, era pentru o parte din locuitorii Balca-*

[1] V. memoriul precedent.

nilor şi o limbă populară, incapabilă de a se desvolta, cu atît mai puţin de a se întinde şi a cuceri, dar cu atît mai capabilă de a împiedeca.

Dar, alături de cîntecul epic, de teatru, de imn, de cuvîntarea în prosă, Apusul are povestiri glumeţe şi povestiri moralisatoare; el are apoi romane aventuroase — ca al lui Alexandru-cel-Mare, ca al Tebei, de exemplu, — care vin, prin contactul început de cruciate, de aici chiar, din Orient.

Poveştile indiene au străbătut prin Bizanţ în lumea latină a Vestului. Le găsim scrise în greceşte încă din veacul al XI-lea. Pe de altă parte, la noi ele sînt aşa de amestecate cu sufletul însuşi al poporului, încît au fost cuprinse supt terminul general de *literatură poporală*. Şi atunci se naşte întrebarea: *cînd au fost introduse şi la noi*, adecă: *au putut fi ele zăbovite prea mult cînd străbăteau toată viaţa Răsăritului* şi, al doilea, *e admisibilă, cum se face, de obiceiu, transmisiunea de la un popor la alt popor, altfel decît, dacă nu prin opera scrisă, măcar într'o formă legată definitiv, ca a cîntecului?* Lăsăm problema deschisă.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ştim însă sigur că scrisul era o datină la Slavii de peste Dunăre măcar din zilele Ţarului Simion, de contrafacere bizantină. Bizantinii, cari au înlocuit Statul bulgar, aduceau cu ei practica scrisului oficial la Dunăre. Ţaratul Asăneştilor venit apoi, după 1200, în locul lor, a lăsat documente scrise, ca şi monede. Şi atunci e de crezut oare ca, *după ce ai noştri au avut totuşi forme de Stat, şi atunci cînd alte forme de Stat, de către Unguri, unde scrisul latin pătrundea prin Ardeal, se pomenesc, ca fiind vechi, anterioare năvălirii Tatarilor, nu ca nişte creaţiuni ale momentului, în 1200* (de alte forme, dincolo de Argeşul lui Seneslau nu vorbeşte actul de înfeudare pentru Ioaniţi, pentru că nu li se dădea acestora pămînt şi în această direcţie), *să nu fi fost un scris şi la noi?* Şi *se poate crede oare că acest scris a evitat sistematic limba vulgară?* Cercetările înseşi asupra alfabetului chirilic întrebuinţat la noi, în fasa bulgară pe care o represintă, nu ne împiedecă de a zice: nu. Fiindcă avem a face în veacul al XIV-lea şi al XV-lea, de cînd datează cele mai vechi documente slavone de la noi, cu dieci veniţi de peste Dunăre, nu cu nişte represintanţi ai tradiţiei noastre proprii, şi era natural ca ei să scrie ca la ei, chiar dacă la noi până atunci s'ar fi făcut altfel.

Încă din veacul al XII-lea începe în Apus, supt o influență evident clasică, arabă în originile sale, poesia lirică. Ea apare în Provența și trece de acolo, pe de o parte în Franța din centru și din Nord, a limbii lui *oïl*, și, pe de altă parte, în Italia.

În această din urmă țară mai ales, această lirică a devenit și populară. Cercetări recente, făcute cu toată atenția și critica ce se cuvin, au dovedit însă un lucru: că stilul poetic și mai ales ritmul poetic, așa de greu de găsit și de fixat, nu vin de la poporul însuși, în caracterul lui anonim și necultivat, ci tot de la clasele dominante, care s'au împărtășit de cultură. *Pe cînd prin masele populare literatura lirică sufere numai ca un fel de încercare cu sufletul nației în sensul cel mai autentic și mai vast al terminului, și, după alegere, după întîmplătoarea prefacere, adăugire sau prescurtare, ea revine pentru a fructifica o nouă fasă a literaturii scrise.*

Dar noi avem această literatură, nu în formele produselor barbare ale literaturilor ce s'au păstrat încă *supt* cultură, ci într'o formă variată și superioară. Și atunci iarăși o chestiune ni se înfățișează, una esențială pentru manifestarea sufletului nostru în formele precisate, cristaline ale literaturii: *nu trebuie să se admită ceva scris înnainte de ceia ce de veacuri poporul nostru repetă în cîntecele lui de dor și de jale?* Exemple aparținînd timpurilor mai nouă, de pe la 1800 încoace, arată în adevăr că atîtea „poesii populare“ pot fi readuse la originale „cărturărești“. Ceia ce nu înseamnă, firește, nu înseamnă de loc că, odată tiparele create, inițiativa, spontaneitatea populară n'a putut lucra și mai mai departe potrivit cu dînsele.

Pentru a reveni la eposul popular, *el se desface la Apuseni în balade.* După lungi cercetări și discuții lucrul e pe deplin dovedit astăzi pentru Spania. N'a fost la început cîntecul scurt din *romancero* pentru ca pe basa lui să se clădească epopeia Cidului, ci această epopeie, degradîndu-se, împuținîndu-se, s'a sfărîmat, din neputință, în balade.

Ca și vechea „chanson de geste“, dar, în această formă fluidă, mai ușor decît dînsa, balada a călătorit. Aș crede că acel cîntec epic unguresc după care a lucrat „Notarul anonim al regelui Bela“ nu vine dintr'o veche poesie populară maghiară, ci din importația prin influența francesă, adusă de cruciate, a cîntecelor de vitejie francese. Și astfel acest cîntec a putut răsbate

la noi, în partea de romînime influențată de viața ungurească, — Voevozii Jiiului, Argeșului, juzii Banatului avînd în fața lor modèle din regatul vecin—, și supt acest raport.

Dar el a putut veni și pe alte două căi: pe calea bizantină, prin Curțile tuturor stăpînitorilor slavi de la Dunăre, cu cari aveam atîtea raporturi și așa de intime (supt raportul literar semnalăm numele de Alexandru, după al lui Alexandru Machedon, dat simultan unui Țar bulgăresc și unui Domn muntean în același secol al XIV-lea), și pe calea infiltrațiilor politice italiene în Epir și Dalmația, dar mai ales în Epir, prin cucerirea angevină din Neapole, aducînd cu dînsa, împreună cu cavalerii francesi, noțiunea însăși a cavalerismului așa cum se înțelegea în Franța.

Astfel balada sîrbească apare, nu ca o creațiune specială a poporului sîrbesc, ci ca un împrumut, — în momentul cînd rasa Sîrbilor se pregătește de cele mai însemnate din faptele istoriei ei medievale și le aduce la îndeplinire, — după balada apuseană, de provenienţă romanică, italiană și mai ales francesă.

N'a fost ea niciodată scrisă? Răspunsul n'are o prea mare importanță, — căci *caracterul literaturii, oricît termenul ne-ar trimiete necontenit la literă, cum era firesc începîndu-se studiul de la oameni ai scrisului, nu poate atîrna de simplul mod al trasmisiunii*. Dar se poate ca aceste cîntece să fi fost notate și mai de mult, cum le-a notat, mai tărziu, un Miossich, și cum s'au notat la Greci producte asămănătoare, de la baladele cu subiecte France din Apus sau din lumea cruciatelor, la plîngerile (θρῆνοι) pentru pierderea Constantinopolei.

Această baladă, care e de provenienţă romanică, a trecut *imediat* la noi, încă din veacurile al XIII-lea și al XIV-lea deci, și ea s'a aclimatisat tocmai din causa acestei note romanice, care trăia în psihologia poporului nostru. Și conclusiile cu privire la felul de transmisiune admis la Sîrbi sînt tot așa de valabile, condițiile fiind aceleași, și în ce ne privește pe noi.

Pănă la sfîrșitul evului mediu avem, prin urmare, trei elemente de comunitate cu Latinii din Apus, indiferent de faptul că nu vorbim și noi cu textul scris înnaintea noastră, ci numai cu tradiția orală culeasă: povestea indiană, venită din părțile noastre la ei, cîntecul liric, care a putut răsări independent la unii și la alții, cu *aceleași invocări arabe ale foilor sau florilor*,

și balada, împrumutată de noi, ca și de Italieni și Hispano-Portughesi, de la Franța cruciatelor.

III.

În viața sufletească a evului mediu apusean, stăpînită atîta timp de aventura și sentimentalitatea cîntecelor epice, se produce, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, o schimbare. Tonul satiric și cel didactic, negația revoltată și predicația naivă a cunoștințelor, utile și inutile, se impun în primul rînd.

Și un gen și cellalt sînt determinate de Universități, de cea din Paris mai ales, — de lecțiile profesorilor și „doctorilor", ca și de neastîmpăratul spirit ironic, răsturnător al studenților.

Unde au fost aceste așezăminte, găsim și această notă nouă; aiurea însă, nu.

Răsăritul n'a cunoscut însă în materie de Universități decît „școala înnaltă" din Constantinopol, a Cesarului Bardas, și ea n'a dat decît erudiția lui Fotie și stilul perfect decalchiat după cele mai bune modele clasice, în literatură și istorie, al lui Mihail Psellos.

Totuși, fiindcă acest spirit doritor de formule moralisatoare, ca și de înțepături sîngeroase, nu atîrna *numai* de aceste instituții, ci putea fi și o reacțiune firească împotriva „romantismului" epocei primitive, el se poate descoperi și la noi, cei fără școli, fie și cele mai elementare — de și merită să se semnaleze păstrarea în limba modernă a expresiilor latine de: școală [1], a învăța, învăț, desvăț, învățător și învățăcel, a scrie, carte, ca și vechiul grecesc condeiu —, și anume în gluma, adesea corosivă, și în sfaturile, care nu odată dovedesc o concepție filosofică proprie, ale *proverbelor*.

Un studiu atent al acestora ar pune în lumină multe lucruri de mare interes, deosebind un fond foarte vechiu, capabil de a fi așezat chiar, până la un anume punct, și cronologic.

Tot atunci apar și întăile povestiri de întîmplări istorice. Răsăritenii n'au obișnuit acestea decît într'un singur loc, în Bizanț, doar cu excepția Armenilor, cari au și ei o bogată literatură de istorie națională, religioasă sau universală, parte originală și parte tradusă. La aceste memorii nu se poate aștepta însă nimeni decît în fasa 'n care noțiunea de Stat e destul de veche ca să poată întra în conștiința însăși a poporului.

[1] În Romele decadenței, cea de Orient ca și cea de Occident, sensul se schimbă în acela de „companie a unei oștiri de palat".

IV.

Şi iată că se ajunge la truda de formă, la slăbiciunea pentru subiectele antice, la perfecţia obositoare a Renaşterii. Ea se iveşte întâiu în cercuri de învăţaţi cari sînt une ori şi tipografi, trece la şcolile iesuite şi-şi află şi adăpostul la Curţile, inobilate, ale Suveranilor.

Într'un sens, Petru Rareş represintă această mişcare, cu cărturarul său Macarie, care preface ca pentru împrejurările actuale pompoasa povestire a lui Manase despre mai vechile timpuri bizantine. Ar fi presintat-o în altă limbă decît cea slavonă, căreia-i lipsiau modelele de stil, dacă şcoala de la Cotnari a lui Despot, cu învăţătura lui Iacob Sommer şi cu aceia, care se aştepta, a altora, ar fi dăinuit.

Se poate zice însă că mişcarea, oricum, era începută. Renaşterea latină, care nu rămăsese pe pămîntul Moldovei, e căutată de tinerii feciori de boieri, mai ales în exilul lor, în oraşele din Galiţia şi din Ardeal. Astfel se ajunse la un Grigore Ureche, începătorul, şi apoi la un mai desăvîrşit represintant al aceleiaşi tendinţi, Miron Costin, care crescu în acelaşi sens pe fiii săi, nu numai pe Nicolae, dar şi pe Petraşcu, de la care avem la Academie, cu însemnări, o cronică universală în limba polonă.

Şi la Iaşi a funcţionat pe atunci o şcoală iesuită. S'au păstrat socotelile ei, şi putem vedea interesul care i se purta de boierime. Şi această şcoală a părinţilor poloni fusese precedată de o mai veche şcoală catolică, pe care o găsim funcţionînd pe vremea lui Vasile Lupu, care primeşte la Curtea lui omagiile şcolarilor şi vede jucîndu-se de ei sacra dramă a Irozilor.

Dar şi şcoala grecească de la Bucureşti ca şi cea în aceiaşi limbă din Iaşi nu sînt decît imitaţii ale învăţămîntului pe care la Apuseni, în limba latină, îl dau Iesuiţii. Modelul a fost luat din Italia, prin Grecii, uniţi ori ba, cari învăţaseră acolo, din zilele lui Leon Allatius până în ale lui Alexandru Mavrocordat, student la Padova, şi în ale lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, care caută în aceleaşi locuri o învăţătură de caracter occidental. Programul acestor gimnasii, acestor Academii e întru toate acela al aşezămintelor corespunzătoare din Apus. Şi acei cari se formau la ele — între dînşii fruntaşi ai boierimii muntene, ca Matei Creţulescu, unul din ucenicii lui

Sevastos din Trapezunt, coleg oriental al unui părinte Bossu sau Batteux —, lasă nu mai puțin ca „124 cărți, filosofești, gramaticești, politicești, bisericești, istoricești, latinești, italienești, iproci, proci", cumpărate în mare parte la Viena pentru fiii săi Iordăchiță și Mateiaș, pe cari doria „să-i și striineze pentru carte", să-i trimeată, adecă, pentru învățătură în străinătate, ca să se pedepsească mai bine, „și să mi-i pedepsească mai vîrtos la latinească și la italienească". „Copilașii" lui iubiți, spune diata din 15 Ianuar 1719, scrisă la Baloteşti [1], trebuie să fie astfel „ghimnasiți la învățătura cărții", învățînd în cele „trei limbi", dar cu dorința de a nu călca învățăturile religiei: „veți metahirisi știința voastră spre nevătămarea bietului suflet".

Același boier luminat știe că prin asemenea merite ale culturii și talentului „numele lor va fi cinstit și prea-slăvit la Curțile celor mari". El cunoștea Curtea, a cării strălucire abia apusese, și pe care o domina figura de mare iubitor al învățăturii și artei, a lui Constantin Brîncoveanu. Prin plăcerea lui de a clădi, prin silința lui de a da un caracter imperial vieții din palatul său, prin necontenitul îndemn la scris, la tradus, la tipărit, prin dărnicia cu care sprijinia orice lucru în aceste domenii, prin puternicul sprijin pe care l-a dat și artelor, trimițînd bursieri la Veneția, aceia ale căror opere se pot admira încă pe pereții bisericelor muntene din acel timp, el a îndeplinit rolul unui Ludovic al XIV-lea dunărean, în proporțiile pe care le îngăduiau mijloacele restrînse și piedecile situației de vasalitate față de Turci.

În Apusul romanic, Renașterea a produs întâiu o foarte bogată literatură în limba clasică latină, cultivată cu o deosebită pietate și imitată cu cea mai atentă precisiune. Cultura fraților noștri de acolo o cuprinde în analele ei, de și limba care se întrebuințează nu e limba vulgară, vorbită de popor. Avem tot atîta drept — și aceasta am și făcut-o înfățișînd desvoltarea literaturii noastre în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea — să cuprindem în analele culturii noastre tot ceia ce s'a scris aici de ai noștri în vechea limbă a Statului și a Bisericii ca și în limba clasică, mai nouă ca întrebuințare, a școlii superioare. Ea constituie un capitol, și unul esențial, din istoria desvoltării noastre sufletești, care atunci nu se mai înfățișează atît

[1] Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, pp. 206-7.

de săracă, pe o vreme cînd cultura grecească care pleacă din Constantinopolul robit pentru a se aşeza întâiu prin insulele dominaţiei veneţiene şi apoi în Vèneţia însăşi, află statornicul său sălaş în principatele noastre, *care, aducînd astfel un omagiu clasicităţii, nu înţelegeau — cum o dovedeşte desvoltarea paralelă a literaturii în limba naţională — să abdice naţionalitatea lor românească.*

În mult mai puţine producţii, de caracter incomparabil mai modest, avem, *deocamdată prin propria desfăşurare a condiţiilor noastre culturale şi fără vre-o influenţă din Occident,* principalele feluri de manifestare literară de acolo.

V.

Grigore Ureche e compilatorul fără personalitate bine lămurit, mîndru mai ales că-şi cunoaşte şi reproduce izvoarele. Cronica sa nu e o lucrare naivă ca în evul mediu, ci una care corespunde cu produsele erudiţiei filologico-istorice din Apus în secolul al XVI-lea. Miron Costin, în schimb, e un autor de memorii, dar nu în sensul Apusenilor, cari pe aceiaşi vreme nu mai dau decît însemnări de Curte, ci mai presus de atmosfera unei Curţi care în Moldova, până la Fanarioţi măcar, n'a avut, oricît Vasile Lupu ar fi dorit să apară împărăteşte între boierii lui, splendoarea bucureşteană din epoca lui Brâncoveanu: marele „cronicar" moldovean — şi acest titlu de „cronicar" acopere figuri prea mult deosebite — e în genul scriitorilor de amintiri culese pe cîmpiile de luptă ori în mijlocul prăpăstuitelor schimbări ale secolului al XVI-lea, ca un Montluc, un Agrippa d'Aubigné, în Franţa.

Dacă în Stoica Ludescu, în Constantin Căpitanul avem numai cronica de casă, de partid, cu circulaţia redusă şi ambiţia modestă, dacă un Radu Popescu, un Axentie Uricariul dau numai cronica Domniei, Constantin Cantacuzino şi după el Dimitrie Cantemir, şi chiar, cu mai puţină inteligenţă, Nicolae Costin, în opera lui istorică, represintă *istoria critică,* aşa cum Apusul o va concepe numai *ceva mai târziu,* mulţămindu-se deocamdată cu biografii regale şi *necutezînd să atace marile probleme ale originilor şi desvoltărilor naţionale.* În acest domeniu sîntem cu cîteva decenii înnainte faţă de Romanii din Vest. Împrejurările au adus-o, şi o putem spune cu o mîndrie legitimă.

Nu trebuie să se socoată prea puţin opera de traduceri, fie şi în cea mai mare parte din literatura sacră, pe care, în vremea cînd Apusul avea un întreg partid de cărturari care susţinea

superioritatea limbilor antice, o îndeplineşte întreaga pleiadă strînsă în jurul Brîncoveanului şi, în Moldova, Mitropolitul Dosofteiu. Nu e fără interes nici lupta pe care Constantin-Vodă a dus-o cu ierarhia grecească în această operă de vulgarisare, fie şi numai în limba grecească vorbită, a scrierilor religioase [1].

O literatură estetică nu se află, ce e drept, în acest timp. Occidentalii fuseseră duşi la dînsa prin teatrul iesuit şi prin imitaţia odei antice. La noi începuturi de teatru cu personagii contemporane, dar în greceşte, se întîlnesc în aceiaşi Domnie brîncovenească. *Să nu fi intervenit strivirea fiscală din epoca fanariotă, ele ar fi dus, de sigur, la un teatru în limba românească.* Aşa, supt aceşti Fanarioţi chiar, scene din viaţa de la Curte vor formà subiectul unor comedii, mai ales satirice, mai tărziu. Clasicismul teatrului rămîne aici în domeniul său originar, şi el întîmpină o resistenţă mult mai mare decît în Apus, unde nu odată a încercat să se suprime, fie şi printr'o simplă schimbare de direcţie, în sens religios, biblic, această îndrăzneaţă distracţie profană.

Dovadă că nu era o incapacitate la mijloc e că, aflînd un sprijin în Rusia epocei lui Petru-cel-Mare, Antioh Cantemir, fiu de Domn şi de Domniţă romîni, va imita pe Boileau, iar boierul muntean Herescu (Cherascov) va fi începătorul teatrului rusesc.

VI.

Epoca fanariotă din Principate a fost supt raportul literar o întoarcere la clasicism, pe de o parte, şi, pe de alta, o confundare în evul mediu prin literatura de mănăstire, *cu traduceri din greceşte cum nu s'au mai făcut aşa de multe şi de bune în vre-o altă ţară.* Dar viaţa osebită, în condiţii cu totul altele, a Romînilor din Ardeal dă acestora putinţa să desvolte în cealaltă limbă clasică, latină, o altă literatură de erudiţie, care trece şi în româneşte, prin îmbielşugate producţii. *E la dînşii o izbucnire spontanee a unei Renaşteri întărziate, cu entusiasmul roman pe care-l cunoscuse Franţa lui Francisc I-iu şi a Ecaterinei de Medicis.* Dar e, supt influenţa şcolii, a literaturii curente din Ungaria, din Viena din Roma, şi o *iniţiare în filosofia veacului al XVIII-lea, care răzbate şi dincoace prin traduceri.* Cu dreptate, d. G. Bogdan-Duică a vorbit despre o asemenea literatură cu caracterul acelei *Aufklärung* din Austria lui Iosif al II-lea, care nu e decît voltairianismul mutat în Răsăritul germanic prin Prusia lui Frederic al

[1] Hurmuzaki, XIV, p. 329, no. CCCXCI şi urm.

II-lea. Şi, în forma superioară a elenismului, Romînii susţin cu banul, dar şi cu condeiul acea literatură ştiinţifică a Orientului, care e în adevăr admirabilă. Să nu uităm că între deschizătorii studiilor geografice în aceste părţi e Romînul, „Mesiodacul" de la Cernavoda, Iosif, încă de pe la 1760.

Dar prin originea, legăturile, felul de viaţă al călugăraşilor, preoţilor, cărturarilor flămînzi cari dau această literatură în care se ascunde supt prosa istorică mai multă poesie decît în atîtea din rosturile de societate şi de salon ale Apusului romanic contemporan, aceştia aduc cu ei şi puternica inspiraţie populară, *renovatoare a stilului, şi aspiraţiile spre libertate ale maselor adînci. În felul acesta iarăşi sîntem puţin mai departe decît acel Apus, căruia în tot ce scrie veacul al XVIII-lea preocupaţia naţională îi lipseşte aproape cu desăvîrşire.*

Nota populară odată introdusă, se menţine, de la început, în toată poesia, oricît de mult ar împrumuta ea subiecte şi întorsături de modă de la literatura europeană. Ea se simte şi la Conachi, dar cu mult mai mult la poeţii Văcăreşti, dintre cari unul va aduna acele poesii populare, în care, *cu un secol înnainte ca Apusenii să se fi gîndit la valoarea lor;* Constantin Cantacuzino Stolnicul caută ştiri despre istoria Romînilor. *Alecu Russo şi Alecsandri vor merge astfel pe un drum care nu era nici nou, nici arătat de modelele lor din Apus.* Eminescu va face minunea literară, continuată cu virtuositate de Coşbuc, de a turna cele mai înnalte gîndiri într'o formă de o popularitate perfectă.

Prin poesie, această notă, la aceiaşi scriitori sau la alţii, va trece apoi şi în prosa narativă a nuvelei. Ardealul va aduce şi aici o puternică notă populară. *Pe cînd Franţa, Spania, Italia n'au izbutit să ridice idealitatea vieţii rurale la valoarea de artă* — decît doar pentru Italieni în Giovanni Verga, pentru Spanioli în povestirile romantice ale unei Fernan Caballero —, pe cînd nicăiri povestea n'a ajuns un splendid gen literar, noi am cîştigat astfel un loc original în desvoltarea literaturilor moderne şi am vădit, înnaintea probelor de valoare militară de ieri şi de valoare politică de mîni, valoarea sufletească a maselor populare adînci.

Într'aceasta e însă o îndreptare pe care nu trebuie s'o părăsim, dacă nu voim a abdica un rol care e în adevăr al nostru şi numai al nostru.

Cîteva note despre episcopia Buzăului

Pentru viitoarea Cronică a Buzăului, care lipsește, dăm și noi următoarele însemnări:

În privința înființării Episcopiei, găsim note în *Biserica Ortodoxă*, an. XIII, p. 281; în M. Carra, *Ist. Moldaviei și a Rom.*, trad. de N. I. Orășanu, Buc. 1857, pp. 209-10 și 212, 290; în Tunuslì, trad. Sion, p. 101 și urm. (cf. și N. Iorga, *Ist. Bisericii Românești*, II, p. 200). A se vedea și *Păstorul Ortodox*, Pitești, 1906, p. 434.

Dintre episcopii din sec. al XVII-lea, *Efrem* e pomenit într'un hrisov al lui Leon-Vodă din 23 Iulie 1631, fiind vorba de preoți și diaconi în genere, cum și de cei de la Buzău. Preoții plătesc *bir:* de 2 ori pe an (la Sf. Dimitrie și Sf. Gheorghe, „cîte 1 ug." — „cum au fost adetul și obiceiul și mai nainte vreme" (C. Boliac, *Monastirile din România*, București 1862 pp. 463-4).

Episcopul *Grigorie* e pomenit la 29 April 1686, ca martor cînd se închină mănăstirea Cîrnul la mănăstirea Bradul (ms. Acad. Rom. 1236, fol. 240 Vo.). El iea parte la sinodul din 1679 de aducere a lui Teodosie.

Damaschin, dintre episcopii din sec. al XVIII-lea, e amintit la 4 Mart 1704, de către egumenul Ioil de la mănăstirea Vintilă-Vodă, fiind mănăstirea despoiată de Turci (S. Dragomir, *Relațiile cu Rusia*, în „An. Acad. Rom.", XXXIV, p. 68). Despre lucrurile Episcopiei, în 1735-1747, v. ms. Acad. Romîne 1511.

La 1760, Iunie 2, e pomenit episcopul *Rafail*, „om foarte blînd și înțelept" (*Tinerimea Romînă*, vol. III, p. 194 și V. Anestin, *Cometele*, în „An. Acad. Rom." secț. științ., XXXIV, p. 18).

Despre *Cozma*, avem două mărturii: la 25 Iunie 1774 iscălește ca martor pentru o danie schitului Surani („sud Saac") — cf. ms. Acad. Rom. 1236, fol. 256 Vo. — iar la 29 April 1778 într'un zapis cu privire la satul Berileștii („jud. Ilfov") — Cf. același ms., fol. 78.

În același an, la 15 Novembre, iscălește grecește urmașul său, *Dositeiu Filitis*, pentru danii în legătură cu Căldărușanii (*ibid.*, p. 80).

Tot la Academie (Condica de la Mitropolie, no. 1063) se află date despre izgonirea lui *Constantin Filitis*, care îndată e „proin Buzău" (cf. și *Biserica Ortodoxă*, an. XIII, p. 446).

Pentru un împrumut făcut de acelaşi Costandie al Buzăului, „care a făcut paretisis în timpul lui Alexandru-Vodă Suţu“, vezi la Arhivele Statului, Condica Mitropoliei, n-o 16, fol. 55 Vo. şi 206.

Pentru averea Episcopiei, la începutul sec. XIX-lea, ms. Acad. Rom. 718, fol. 256 şi urm.

Despre originea lui *Gherasim Rătescu*, care, ca arhimandrit la Sinaia, scrie „Stihuri de mare-umilinţă“, a se vedea ms. Acad. Rom. 489, fol. 89: „Gherasim arhimandritu, sin Mati (?) Şărban Rătescu; 1815 Iuli 1“.

La Internatul Teologic din Bucureşti am aflat o carte în care, însemnîndu-se demisia, de voie, a aceluiaşi episcop Gherasim Rătescu, se arată motivul: „de nedreptăţile şi hrăpirile ciocoilor“.

Amănunte despre *Chesarie*, în a noastră: *Chesarie, episcopul Buzăului*, Bucureşti 1913. Ni-a fost dat să aflăm, în mod sigur şi precis, şi data alegerii sale la episcopie: pe un Mineiu, tip Rîmnic, 1780, şi păstrat azi la biserica Sf. Dimitrie, metohul episcopiei Buzăului, din Str. Carol, Bucureşti, se înseamnă acestă ştire: „*La leat [1]825, Aprilie 5, în ziua de Duminica Tomei, s'au aşăzat episcop Preaosfinţia Sa părintele chiriu chir Chesarie, ce să afla iconom în Sfănta Mitropolie, in zălile preaosfinţitului şi de Dumnezeu alesului Mitropolit a toată Ungrovlah[ia], chiriu chir Grigoriu, bun patriiot şi folositor ţări[i], atăt trupeşte, căt şi sufleteşte, la învăţăturí, şi eu, aflăndu-mă pa[ra]cliser la mitoh[ul] episcopiei în Sfănt[ul] Dimitrie, aşezat din zilele Preasfinţiei Sale părintelui chiriu chir Gherasim,—singur s'au lipsit de episcopiie, de nedreptăţile şi hrăpirile ciocoilor; carele am scris sa să s[ă] ştie, şi cine va ceti, mă rog a mă pomeni, a zice, nu mai mult, numai: Dumnezeu să-l ierte pe acest scriitor. 1825, Apr. 7. Ştefan Paracliseru[l]*“.

Despre *Filoteiu*, urmaşul marelui Chesarie, pomeneşte şi Ion Ghica, zicîndu-i, la 5 Octombre 1850, „economul episcopiei“: el însă era episcop din 4 Septembre (cf. N. Cartojan, *Scrisori inedite de la N. Bălcescu şi I. Ghica*, Bucureşti 1913, p. 52).

În sfîrşit, în ms. Acad. Rom. 649, fol. 98, cartea prin care se cere ca Brăila să rămîie episcopiei Buzăului. Se ştie că după 1829, pănă la 1864, Brăila a ţinut de eparhia Buzăului; tot aşa după 1913 pănă ieri, cînd episcopul Dunării-de-jos o cerea pentru eparhia sa, care rămăsese cu un singur judeţ (Covurluiu), în urma „păcii“ din 24 April 1918.

Pr. D. Furtună,

GRONICĂ

I. A. Candrea, *Psaltirea Şcheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea traduse din slavoneşte, ediţiune critică*, Bucureşti 1916, 2 vol. *(I. Introducerea; II. Textul şi Glosarele).*

După ce expune, în prefaţă, condiţiile subiective şi tehnice în care a fost executată lucrarea, din însărcinarea «Comisiei Istorice a României», editorul descrie manuscriptul (nu se zice însă: «a fi *în* proprietatea cuiva»), arătînd că el nu e însăşi traducerea originară, ca Ps. Hurmuzaki, ci, întocmai ca Psaltirea şi Praxiul de la Voroneţ, o copie, şi anume una datorită la trei copişti (p. XXVIII). O comparaţie amănunţită între limba acestora duce la conclusia că textul primitiv al traducerii era «rotacisant» (p. XXXIX). Cercetarea tuturor celorlalte psaltiri vechiromâneşti, manuscrise şi tipărite, precum şi a Codicelui Voroneţean, pe de altă parte, duce la încheierea că ele au fost copiate, toate, de pe citatul text rotacisant. Resultă, deci, că locul traducerii trebuie căutat într'o regiune cu graiu rotacisant (p. LXXXII). Judecînd însă după identitatea limbii Cod. Vorl şi a Ps. Sch., această regiune nu poate fi decît Maramurăşu (p. XCIII). D. C. crede chiar că poate precisà: mănăstirea din Peri, — ceia ce, de altfel, de şi mai puţin categoric, spusese de mult d. N. Iorga *(Ist. lit. rel.*, p. VII).

Acelaşi fenomen al rotacismului, a cărui cronologie o stabileşte pe basa *Documentelor Bistriţii*, publicate de d. Iorga [1],

[1] Cel d'intâiu document rotacisant din această preţioasă colecţie (I, 1) care e şi cel mai conrupt, poate fi emendat, credem, precum urmează: „Eu, b[i]răul(i)u de Bistriţă, scriu închirăciore şi mo[l]tă sănătate domne[ta]le so[l]toze de tă[r]gol(i)u Sireatol(i)u[i], c'aţi (s)trimă[s]u ca[r]te noe = nouă), la domni(i) de Bistriţa p(r)i(n)tro Ionasco de la voe (= voi), c'as tr[i]măs (cf. *c'aţi strimău* de mai sus) i[n]că o ca[r]te de l(i)a voe şe-agi (= aţi: *g* confundat cu gĭ) dziso c'a dato (= dzisu, datu) Ionasco în mâna veciorol(i)u[i] (= feciorului) Coşumil(i)u[lui] de Ro[d]na 30 dzec[i] *(sic)* de vori[n]ţi (cf. sb. *vorinta*, „florint, florin") şi u[n] cal(i)u de dat vori[n]ţi (cf. *un cal de grîu*, în hrisovul sîrbesc publ. de d. I. Bogdan în „Conv. Lit." pe 1890, p. 490), — *adaus*: „co cavto liu so şo me deaţ" = că caută-lu ş'o să mi[l] d(e)aţ[i] s. vede(a)ţ[i]? — Deci ne rogămo domnelor(i)u-vostre se trimeateţi o ca[r]te la noe: l(i)uat-a ve(r)ce[o]r(i)ul(i)u Coşomivaul[i]u (= Coşomil[ului], au lu- s. au nu? Cf. mai jos)

împreună cu filigranele Ps. Hurmuzaki, a cării limbă o arată posterioară Şcheianei, îngăduie editorului să fixeze epoca traducerii acesteia între anii 1460 şi 1480 (p. XCVI).

Cît priveşte chestiunea influenţei care a determinat asemenea traduceri, d. C. mărturiseşte că «nu găseşte niciun răspuns mai bun decît cel dat de d. N. Iorga, care pune în legătură această mişcare literară cu propaganda husită» *(ibid.)*.

Trecînd la vrîsta manuscriptului însuşi, după un lung excurs asupra filigranelor braşovene, d. C. declară că se desparte de d. Densuşianu, care-l socoate abia de prin 1580, preferind data de 1563-9 (p. CIV). «Cuvîntul enigmei» în această privinţă îl are, poate, criptograma de la fol. 242, care îşi aşteaptă, şi după d. C., Champollionul (p. XLIII) [2].

Un paragraf special (41) tratează despre arhetipul Ps. Şch. şi tehnica traducătorului. Dar *deal* în înţeles de «pădure» (p. CXII) se zice şi azi în graiul Oaşului, atît de familiar d-lui C. (v. Glosariul lui Viciu).

Restul volumului, scos şi aparte, e consacrat studiului «limbii textelor rotacisante din veacul al XVI-lea» (grafie şi ortografie; fonetism, în special nasalisarea şi rotacismul; morfologie, sintaxă şi lexic). Urmează cîteva lămuriri asupra normelor adoptate în transcrierea textului şi un număr de facsimile care încheie frumos meritoasa monografie.

Volumul al II-lea cuprinde textul Psaltirii Şcheiene, cu variantele textelor similare, într'un foarte îngrijit «apparatus criti-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

bani de la Ionasco de[n]tre voe, a[u] ba? El(i)a tăgădoiaşte înraintea nostriă, că no (= nu) i-a l(i)uato ma[i] m[n]og (= mult) [de] trei ponotroici (= potronici) şi dopa acea[i]a la (= l-a) nă[i]mito (cf. *năimiţi* din doc. urm., *năemită* = servitoare din vol. II, p. 34) Ion(ă)asco, — *repetat:* [năi]mito l[o]na(e)so —, vecior[u]l(i)u Coşomil(i)u[lui] să dea în totă să[p]tămără căte 5 potronici pri(ă)[n]tru ?| a-l(i)u slujito, do[i]spră(v)dzeace viri[n]ţi (= vorinţi): pre este (= iştia, ăştia) doi(i) v[a] să le face (= faci) leage."

[2] D. C. scrie: „criptogram", dar forma feminină, care are pentru ea analogia şi usul *(telegramă, epigramă, anagramă, diagramă,* chiar *programă,* alături de *program,* etc.), ni se pare preferabilă. Greşit, în orice cas, e *criptograf,* cum scrie, de sigur printr'un simplu lapsus calami, d. C. Botez, care a fost, de altfel, mult mai norocos cu criptogramele ineditelor lui Conachi („Viaţa Romînească", I, 118). — „Rimada cu slove săcrete", descifrată de d-sa acolo (p. 127), aminteşte viu începutul elegiei a 2-a din cartea I-a a lui Properţiu. „Ovidie" n'a fost, deci, singurul model roman, — evident, indirect —, al poetului moldovean.

cus», — după care vin glosarele: romîno-slav şi slavo-romîn.

Lucrarea, în totalitatea ei, e una din cele mai importante ce au apărut în domeniul filologiei romîne, şi nu pentru a scădea întru cîtva meritele autorului adăugim observaţiile care urmează.

Inokŭ diviĭ (p. LV) nu e, neapărat, «asin sălbatec», «onager» *(onagru,* la Dosofteiu: *colun,* se întîmpină el însuşi în text), ci, totuşi, mai curînd *porc sălbatec (div, sirep), mistreţ, gligan*[1]. «Wilder Eber» traduce Berneker, s. v. *inŭ,* locul respectiv din Ps. Sinaitică, iar lat. *singularis (ferus),* corespunzător lui μονιὸς (ἄγριος) din textul grec, e, după cum se ştie, însuşi părintele fr. *sanglier,* it. *cinghîale;* De-Vit, *s. v.,* îl înţelege ca „*aper,* vel lupus solivagus»; Biblia de la Petersburg dă, *ad loc.:* «porculŭ selbatecŭ» (cf. dictonul megl. *dĭv ca porc,* la Papahagi, *Megleno-Romînii,* I, 80). — *Uîncornu* (gr. μονόκερως, lat. *unicornis,* fr. *licorne)* e greşit scris în text despărţit: *uîn cornu* (pp. 162, 193), acest *uîn* nefiind articolul, ci numeralul; de aceia nici nu poate fi vorba de «omiterea» lui în variantele care au echivalentul slavon *inorog,* ca Pss. Hurmuzaki şi Dosofteiu (p. 162). — *Fsatul* (= lăcaşul, sălaşul) din Ps. LXXII, 17 traduce destul de corect pe sl. *sviaţilo,* «sanctuar», din originalul slav (cf. gr. ἁγιατήριον, lat. *sanctuarium* din versiunile corespunzătoare, cum şi *sfinţitoare* de la p. 480), iar adevărata greşeală de traducere se află, tocmai, în Ps. Hurmuzaki, care scrie: *lumina,* confundînd, ca şi d. C. (Glosarul, p. 396), pe *sviatilo* (de la *sviatŭ* = sfânt) cu *sveatilo* (de la *sveatu* = lumină). — *Ţarra* pro *cornul* (p. 184) să nu fie o eroare de copist, în loc de *ţapa*

[1] Ca *gligan,* iar nu ca „lighioană", cum îl explică autorii *Graiului nostru* (printre cari e şi d. C.), I, 90, trebuie înţeles şi obscurul *lighian* (cf. varianta din Boceanu, s. v. *izdat).* Rău explicat ca „diminutiv din *dîră" (ibid.,* I, 66) e şi *dîrèle* („pe dîrèle, pe vîlcele"), de fapt: pl. turcismului *derè,* „vale". Tot acolo: *ciuf* (p. 238) e, ca şi *ciof,* un soiu de bufniţă (cf. Marian, *Ornitologia,* I, 227); — în *patrofie* (p. 236) s'a amestecat *parohie* măcar atîta cît *epitropie;* — „*fugiţ, datine curate,* la ăl di-are *plată* pă spate" (descîntec de izdat, p. 21) e o grosolană estropiare în loc de: *fugi, izdate necurate,* la ăl di-are *pată* pă spate, — precum *Cuzman de Amin* (II, 125) nu e decît o stîlcire din *Cosma şi Damian,* „doftorii fără de arginţi"... Mai mult: unele greşeli de acest calibru, cum e *gîji* („gîjii ăia", despre Turci, I, 9), adecă *gîzi,* pl. lui *gîde,* „calău, gelat", înţeles (v. şi glosarul) ca „lighioane", adecă confundat cu *gîze,* pl. lui *gîză (!),* s'au retipărit, pentru o mai mare popularisare, şi în culegerea *Din popor* (p. 19) a „Bibliotecii pentru toţi"....

ţeapa ocurent în Cod. Voron. (p. 244)? — Nu există două sufixe deosebite: *-sură* şi *-tură* (p. CXCVIII), ci unul singur: *-ură*: consonele respective aparţin, evident, radicalelor participiale: *închis-ură, neştiut-ură.* — Lat. *felicare,* «felicem reddere», n'are nevoie de steluţă (p. CCXXIX), întru cît e atestat la Du Cange. — *Stătuiu* nu poate fi considerat ca reproducînd «formele de conjugare latină» ale perfectului forte (p. CXCI), în rînd cu *dediu* sau *feciu* (lat. *dedi, feci),* de oare ce el nu e decît o formă de analogie, desvoltată în sînul limbii româneşti, ca şi *dăduiu, făcuiu.* — Altă vădită scăpare din vedere este inserarea între «proposiţiile condiţionale» (p. CCXXVII) a exemplului din Cod. Vor. (44, 12-3); *spuînre-mi se Rimleanu eşti,* unde *se* nu e condiţional, ci interogativ (întrebare indirectă) [1]. — *Cărmujurele* din Şcheiană (text, p. 317), corespunzător lui *prinoasele, trebile* din variante, nu credem să fie o greşală în loc de *cărmurele,* de la *cărmu* = victus, cum presupune d. C. (p. CCXXXIII), ci mai de grabă încă o formă de plural, pe lîngă cele în *-e* şi *-i* (cf. Philippide, *Specialistul romîn,* în «Viaţa Romînească, II, 35), de la *cîrmoajă,* «coajă uscată de pîne» (la Viciu, şi: *cormoajă).* — Formele cu *-i-* epentetic *(cântaire, căraire, minuire,* etc.), relevate de d. C. ca «o particularitate a limbii vorbite de copistul C» (p. XXXVII), nu sînt, de fapt, nici un fenomen prea isolat, nici unul perimat: un *roichie, veiche* (dar şi *păreche)* se întîlnesc într'o foaie de zestre olteană de pe la 1760 (v. această *Revistă,* II, 30) [2]; un *Oichi,* n. de fam., de unde *Oicheşti,* într'un act cîmpulungean din 1785 *(ibid.,* I, 22, 24); *oichi, ureiche, Costaiche, Petraiche,* etc., într'o recentă poveste din Gorj *(Conv.*

---

[1] Pasagiul întreg sună: „Deci se apropiè miiaşulu şi lu întrebâ, dzise: spuînre-mi, se Rîmleanu eşti? Elu dzise: e! e!". Împreună cu un alt pasagiu din acelaşi codice: „Ce fie amu-voao ciea ce ĭaste, e! e!, şi ceia ce nu e, nu!" (134, 2-4), el cuprinde pe acel interesant adv. de afirm. *e (ie),* asupra căruia a atras atenţia mai întâiu d. Iorga *(Ist. lit. rel.,* p. 32) ca asupra unei particularităţi ce se întîlneşte încă „în vorba Romînilor din Nordul Ardealului şi din Maramureş" (cf. *Neamul românesc în Ardeal,* II) şi care se regăseşte la Iugoslavi, supt forma explicită *jeste,* „freilich" (Fr. S. Krauss, *Volksglaube und religiöser Brauch d. Südslaven,* p. 147); confirmînd identificarea lui cu verbul *e* (cf. sîrb. *je,* „este, e"): element important, în orice cas, pentru determinarea locului traducerii.

[2] *Periplocat* (aclaz, *ibid.)* e din ugr. περιπλέκω, „entortiller, entrelacer", περιπλοκή, „entrelacement": — *cartonu* (saltea de) e, evident, *creton.*

lit. pe 1912, p. 1046); *Beici* (= *Beciu*, Viena), în graiul din Ţara Oaşului (v. monografia d-lui Candrea însuşi [1]); *oichi*, în vorba Romînilor din Serbia (Giuglea-Vîlsan, p. 395), etc., fără a mai vorbi de banalele *cîine*, *mîine* şi *pîine* (bibliografia respectivă vezi-o la Drăganu, *Codicele Todorescu şi cod. Martian*, p. 110, n. 1). În asemenea condiţii, însă, a nu vedea în acest fenomen decît o «transcriere arbitrară», sau o simplă «stîngăcie» de copist, adecă o pseudografie căreia nu i-ar fi corespuns o pronunţare reală, cum face d. Densusianu (*Hist. de la langue roumaine*, II, 53), ni se pare o bănuială neîndreptăţită. — Enigmaticul *findiş* din rugăciunea de la p. 336 (text): «urul *findiş* obraz» n'ar putea fi ung. *fentes*, «înnălţat, loc ridicat» (cf. «3 obraze, de veaci *susure* şi seamere» de la p. urm. [2])? — Pentru conjectura *păraţul* (în loc de *pănaţul* din manuscript), în sprijinul căreia se putea invoca *pĕratz* = palatum din Anonimul bănăţean (Rev. «Tinerimea Romînă», noua serie, I, 359), unde găsim şi pe lat. *palatium*, traducînd ungurismul *polatĕ* (p. 332 [3]), cf. totuşi obiecţiile d-lui Philippide din «Zeitschrift f. roman. Philologie» pe 1907, p. 285 sqq. şi «Viaţa Romînească» pe 1908, p. 18 sqq.

---

[1] *Apă-botează* (*ibid.*, p. 48), în care încă Hasdeu vedea etymonul rom. *bobotează* (cf. Şăineanu, *Semasiologia*, p. 46, n. 5), se află atestat, pentru veac. al XVII-lea, în mss. Ac. Rom., no. 4151, f. 249: „Catavasiile la *Apă-botează*", f. 252 v: „Cinul la *Apă-botează*", etc. (după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu). Tot acolo însă, după notele aceluiaşi, în ms. 3345, f. 25: „Praznicul *Bogbotezei*" (sec. al XVIII-lea). — Pentru *apă-botează* (şi la Vîrcol, *Din graiul popular al jud. Mehedinţi*), cf. încă poesia „Ion Botezătoru" din Giuglea-Vîlsan, *De la Romînii din Serbia*, p. 247: „Ş'a *botezat apili*" (repetat).

[2] Două variante greceşti ale acestei rugăciuni, omise în colecţiunile de simbole, v. în Zotenberg, *Le livre de Barlaam et Joasaph*, Paris 1885, p. 39 şi urm.

[3] *Városh* = rubeus (*ibid.*, 376), din ung. *vörös*, „roş", fixează sensul lui *varoşi* din Cod. Marţian (ed. Drăganu, p. 231: „nice mai negri, nice mai *varoşi*"; cf. p. 182). — *Încu-se-va* (*ibid.*, p. 231) nu e însă *întunecase-va*, ci *încuia-se-va* (cf. *descuia*, repetat, de la aceiaşi pagină, şi *voiu încuia* de la p. precedentă). — *Spoi du botedzul* din Cod. Todorescu (p. 229) este, iarăşi, evident: *spuindu* = mărturisind (un botez); *a spune* e curent în Ps. Hurmuzaki, pentru „a mărturisi, a [se] spovedi" (v. d. ex. p. 81 din *Ps. Şch.*, II); cf. şi mr. *spunu ună pătigiune* (Papahagi, *Scriitori romîni*, p. 79).

Lista de arhaisme lexice de la p. CCXXXIV şi urm. nu e exactă decît dacă se are în vedere, în mod absolut, înţelesul lor curent de astăzi; căci sporadic, în anumite isolări dialectale, aproape nu e unul din ele care să nu se păstreze întocmai. *Aplec viţelul la vacă* se zice şi azi. Înţelesul cominatoriu al lui *arăt* e perfect clar într'un: *o să-ţi arăt eu!* *Ciudat* are până azi, cu o uşoară peiorisare, sensul de «minunat»; *a se ciudi* = a se mira se aude încă prin Maramureş (v. Ţiplea, *Poes. pop. din Maram.*, p. 107), iar *ciudă* = minune nu se întîlneşte numai în meglenă (Papahagi, *Megleno-Romînii*, II, 68), ci şi'n Moldova de Nord, unde o serbătoare populară se chiamă *Ciuda lui Arhanghel* sau *Minunea Sf. Arh. Mihail* (Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, p. 46). Cu o neînsemnată alterare fonetică *(direg)*, vr. *a dereage*, în sens de «a îndrepta, a tocmi, a face, a lucra», trăieşte în popor şi acum. *Lemn*, în înţeles de «arbore», zic şi azi Romînii din Serbia (cf. Giuglea-Vîlsan, p. 399); de altfel, nu numai în lat. eclesiastică, supt influenţa limbii ebraice, se pare, care n'are două cuvinte pentru «lemn» şi «copac», ci şi 'n lat. clasică, *lignum* = arbor e probat: îl are Horaţiu (*Carm.*, II, 13, 11), la care găsim şi expresia *sub ala portare* (*Epist.*, I, 13, 12), interesantă pentru etimologia rom. *subsuoară* (cf. Glosarul, p. 490), precum şi pe *fossor*, «agricultor, ţăran» (*Carm.*, III, 18, 15), important pentru etymonul lui *(f)sat.* (Pentru variantele *cort* şi *umbră*, faţă de sl. *skynita*, cf. dubletul dielectal modern *cortel-umbrelă.)* Nici *limbă*, «popor, neam (străin)», n'a murit de tot (v. *Revista* de faţă, an. II, p. 188)[1]. Pe *lume* = lumină

[1] *Limbut*, „străin", e de adaus *ibid.*, p. 191. — Profităm de ocasie pentru a da unele întregiri şi îndreptări la studiul citat: *Muntean cu limbă neagră*, din Zanne, VI, 210, de fapt: „Muutean, limbă neagră" (popor negricios), e o formaţiune tărzie, din vremea cînd înţelesul de „popor" al lui *limbă* se întunecase. *Limbă neagră* e, de altfel, propriu-zis, un epitet al Ţiganilor (lipsă la Candrea, *Poreclele*, ad loc.), precum se vede şi dintr'un nume de localitate ca *Limbile Schitului*, odinioară. *Ţiganca*, în Ilfov, (v. Frunzescu), adecă: sălaş de Ţigani, robi ai mănăstirii. (Articolul despre Ţigani din „Viaţa Romînească" pe 1908, p. 174 şi urm., al d-lui Octav G. Lecca, e *luat*, în bună parte, din „La Grande Encyclopédie"!) Pentru *naţie* = străin, cf., de altminterea, şi sp. *nacion*, etc. (Morel-Fatio, *Études sur l'Espagne*, III, p. 433 şi urm.). — Înţelesul de „Zunge" îl are, în schimb, n. de plantă *limba vecină* (rev. „Ion Creangă" pe 1908, p. 8), probabil: *limba i(ei) vecină*, forma arhaică de genet. a actualului *limba*

îl avem încă în *lumea (piatra) inelului*. *Scîrbă* e cunoscut, în toată Moldova, în popor, numai cu înțelesul acesta, vechiu, de «năcaz, supărare». *Spată*, «sabie» (cf. și Bogdan, *Doc. Răzenilor*, în «An. Ac. Rom.» pe 1908, p. 434), e viu, nu numai în cîntecul poporal (*speghe* din Păsculescu, *Lit. pop.*, p. 379, e o formă de singular inexistentă, construită după *speghile* = *spe-*

---

vecinei, fr. *langue-de-cerf*, germ. *Hirschzunge* (Pantu, p. 149). — Pentru *limbă* = informator, informație, cel mai bogat exemplu, poate, se găsește în Kogălniceanu, *Letop.*[2], I, p. 359 (la M. Costin); iar, printre echivalentele străine ale rom. *prind limbă*, sînt de adăugit: it. *prender lingua* (Rigutini-Fanfani, *Vocab. it. della l. parlata*, 892 a), tosc. *piglià per lingua* (Falcucci, *Vocab. della Corsica*), ngr. νὰ πιάσουν γλῶσσαν, νὰ πάρουν γλῶσσαν (N. Chiparisa, ap. N. Iorga, *Ist. lit. rom. în s. al XVIII-lea*, I, 218), turc.-pers. *zebanguîr*, „qui prend langue, qui s'informe", din *zeban*, „langue" (Kieffer-Bianchi, I, 613). — *A vorbi moldovenește, românește*, „limpede, răspicat, deschis" (Zanne, VI, 208, 288), cu proclamarea propriei limbi ca limba per excellentiam, e de comparat, pe de o parte, cu: *romano more* s. *latine loqui, in buon italiano, in plain english, magyaran*, etc., iar, pe de alta, cu *a spune în limbă* (comunicat de d. G. T.-Kirileanu). — Pentru *limbă păsărească* cf. lat. *alitum colloquia, avium sermones* (Pliniu, *Nat. hist.*, X, 49 și XXIX, 4). — Pentru sentința lui Arator; v. și Boissier, *L'Afrique romaine*[3], p. 7. — Pentru *găgăuț*, cf. engl. *goosecap*, „cap de gîscă, boboc, nerod", și rom. *fofolog* (din *fonfolog*), „boboc, la propriu și figurat" (rev. „Ion Creangă" pe 1911, p. 249). — *Durduman* și *duduman* au ca radical pe turc. *dudù*, „femeie frumoasă", contaminat, în varianta d'intâiu, cu *durd-*, *durdulîu*; iar *Curduman* e o simplă variantă a lui *Curduban* = pol. *kurdyban*, „cordouan" (cf. rom. *cordovan*, care nu e „neologism", cum îl scoate Tiktin, *s. v.*, din moment ce se întîmpină în *Doc. Bistriței*, II, 81, și 'n Anonimul bănățean: *kordovan*, pel[l]is caprina). — *Limburuș*, „epiglotă", are și un paralel unguresc: *nyelvcsap* (de la *nyelv* „limbă"). — Explicarea lui *ciga-miga* din ungurește, încă la Cihac, II, 490; alta, neprobabilă, din lat. *cicus* și *mica*, în „Conv. Lit." pe 1909, p. 749. — Pentru *îmberdosesc*, din ngr. ἐμπερδεύω, pe care Tiktin se cumpănește a-l raporta la germ. *Bürde*, cf. *îmbordosit* „supra-ocupat", (Ghibănescu, *Sorete și Isvoade*, X, 149), *îmbardosală* (Săghiescu, *(Scurtare*, p. 12), mr. *mberdosescu*, „încurc" (Papahagi, *Scr. arom.*, p. 225). — *Hai-huiu*, „năuc" (Pamfile, *Cimilituri*, p. 45), din turc. *haï-houi*, „mots imitatifs des cris confus d'une foule quelconque, particulièrement de combattants, brouhaha" (Kieffer-Bianchi, II, 1.205 b), este și 'n macedo-romînă: *hai-hui*, „om fără scaun la cap, un pierde-vară" (Papahagi, *Graie aromîne*, p. 89). — Același ngr. σκλιτάδα, „famille", alterat supt influența etimologiei populare cu *secret*, trebuie să fie și la basa rom. *sicritate* (din * *siclitată ?*), „nume de familie, poreclă, adresă", rămas nelămurit d-lui Diculescu (*Originile l. romîne*, p. 41).

dele, cu fonetism «de dincolo», pl. lui *spadă!*), ci şi în nomenclatura botanică a poporului, supt forma derivatelor *spăteză*, *spatareasă*, Gladiolus imbricatus L. (Panţu, 247). *In spartul iarmarocului* ni înfăţişează accepţiunea arhaică a lui *sparg*, «împrăştiiu, risipesc». *Stratul puştii*, expresie sinonimă cu *patul puştii*, *condacul* (cf. Săghinescu, *Scrutare*, p. 27), apoi *strat de moarte*, «pat de agonie» (Vasiliu, *Cîntece de-ale poporului*, p. 206), păstrează, ca şi cutare denumire topică (*Stratul Vulturilor*, pe Ceahlău), vechiul înţeles de «pat, culcuş». Sensul popular de «a lovi, a contusiona» (despre oameni şi poame) al lui *ucid* provoacă şi azi, pe la judecăţi, ilaritatea tîrgoveţilor...

Dar, încă odată, toate acestea, — şi se mai pot spune multe! —, lasă întreagă valoarea lucrării şi datoria noastră de mulţămire faţă de autorul ei.

V. Bogrea.

* * *

Edv. Bull, *Formation de la nationalité norvégienne* (în „Revue des études napoléoniennes", V, 2).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Se arată antagonismul între relaţiile economice ale Norvegiei şi acelea ale Danemarcei, cu care a fost legată până la tratatele din Viena. Apoi opoziţia între „ţerănismul" norvegian şi aristocraţia danesă. Contra funcţionarilor se ridică administraţii, contra preotului de Stat libertatea creştină a lui Hans Nielten Hauge. Funcţionarii se raliază la mişcarea de individualisare culturală. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea începe şi o literatură specifică. Supt Gustav al III-lea n'au lipsit agitaţii suedese pentru *altă* unire.

Su expune pe urmă mai pe larg conflictul anglo-danes din 1807. Urmează alianţa, silită, cu Napoleon, Suedia, în schimb, fiind duşmana acestuia. O „comisiune guvernamentală provisorie" pentru Norvegia e creată, supt prinţul de Augustenborg. O mare influenţă asupră-i, în sens norvegian, o avu contele Hermann de Wedel, German, dar cu moşii în Norvegia şi crescut în străinătate. În 1809 ducele de Augustenborg era să fie ales moştenitor al Suediei, după revoluţia care înlocui pe Gustav al IV-lea Adolf cu Carol al XIII-lea (candidă şi Frederic al VI-lea de Danemarca). O „societate pentru binele Norvegiei" fu formată, oficial, la ple-

carea lui; după o lungă luptă se creiază și Universitatea (cu 6 profesori și 18 studenți); se plănuia o bancă separată.

Bernadotte, devenit stăpînul Suediei, căpătă la 1812 îngăduiala Rusiei de a i se da Norvegia ca o provincie și a Angliei de a se alipi Suediei ca un element de paritate politică. Norvegia avu în acest timp ca locotenenți regali pe prinții Frederic de Hesa și Cristian-Frederic (1813), viitorul Cristian al VIII-lea.

La 1813 era vorba și de o împărțire a Norvegiei între Suedia și Danemarca; dar Bernadotte începuse lupta. Tratatul din Kiel (14 Ianuar 1814) îi dădea țara rîvnită.

Stathalterul nu voi să se supuie și găsi sprijin în unele clase măcar ale țerii, care cereau o Constituție. Abia vre-o 20 de persoane, funcționari, și 506 mari proprietari și industriași se adunară la îndemnul prințului ca adunare de notabili" și făcură din Cristian-Frederic un regent în vederea apropiatei Adunări Naționale. E celebra și exagerata „adunare de la Eidsvoll".

N. I.

* * *

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cea d'intăiu expoziție de pictură

Am înnaintea mea broșura *Esplicațiunea operelor de pictură, sculptură, architectură a artiștilor în viață, expuse în sala Pinacotecei (Palatul Academiei) la 15 Iunie 1870*, București, Tipografia Statului, Hotel Șerban-Vodă, 1870.

„Salonul din 1870", cum i se zice, — al doilea — a fost organisat de Aman („elevul lui Droling și Picot"), ca „președinte", care regreta „lipsa artiștilor romîni din Banat, Transilvania și chiar de peste Milcov", sperînd că „cu viitoarele expoziții operele lor vor figură cu onoare pe lîngă ale noastre". Se constată „numeroasa afluență a publicului nostru, care în timp de o lună a visitat neîncetat expoziția".

Se premiază Aman, C. Leca *(Radu-Negru)*, Tătărescu (portretul lui Bacaloglu), Trenk, Szathmary (peisagii). C. Stăncescu (portrete), M. Ștefănescu (natură moartă), Storck, Babic și Freywald (ultimii doi, arhitecți).

Între exposanți, Al. Em. Florescu (portretul lui Ghica și al Elenei, soția lui Grigore-Vodă Ghica), d-na Alexandrina C. Ghica (un portret de copil), Henița Ecaterina Polizu (născută Florescu), Verusi, Al. Orăscu.

Nepremiat e N. Grigorescu („născut în București“ — fără școală —, locuința Pasagiul Romîn, n-o 7), cu aceste lucrări: „La amîndouă li place jocul“ (luat de D. Filitis), „O floare între flori“ (de M. Ghermani), „Cară cu boi“ (de Davila), „Lăptărița“ (de A. Lahovari), „Fructe diverse“ (de S. Mihăiescu), „Studii de peisagiu“ (de Davila), „Femeie torcînd“ (de M. Kogălniceanu), „Limongii“ (de V. A. Urechiă), „Portret“ (de Stavri), „portretul marelui Ban C. Năsturel Herăscu, 1753“ (de Eforia Spitalelor), „portretul d-nei A. C.“, „O bătrînă cîrpind“, „O bătrînă în repaus“, „Tipuri de Țigani de București“, „Buchet de flori de cîmp“ (proprietatea Doamnei Elisaveta), „Studii de rose“, „Un saltimbanc“, „Natură moartă: pătîrnichi și prepelițe“, „obiecte de bucătărie și legume“, „lămîi“, „fructe“, „peisagiu din Vîlcea, corturi țigănești, sfințitul soarelui“, „Studiu: doi bețivi“, „fructe, piersici; struguri, etc.“, „bordeie țigănești (Orșova)“, „Peisagiu: o rovină“ (nevîndute). Publicul înțelegea mai bine ca juriul.

* * *

In „Revue politique et littéraire“, din Paris, n-l 11, din 12 Septembre 1874, și n-l 12, din 19 Septembre 1874, întîlnim următorul anunț:

„Paraîtra le 1-er octobre 1874

„La Roumanie contemporaine“, organe des peuples de l'Europe orientale, revue mensuelle, publiée en français, à Paris, sous la direction de

M. Frédéric Damé

Directeur-rédacteur en chef de „la Roumanie“, journal français de Bucarest,

avec la colaboration de

Mm. E. Littré, de l'Académie française; Éd. Laboulaye, de l'Institut; Jules Simon, de l'Institut, ancien ministre de l'Instruction Publique; L. Ulbach, rédacteur du „Bien Public“; J. Claretie, rédacteur de „l'Indépendance belge“; A. Ubicini, publiciste, Vigneau, rédacteur du „Mémorial diplomatique“, etc.

M. M. Basile Alexandri, ancien ministre des Affaires Étrangères, C. Aricescu, directeur des Archives de l'État; P. S. Aurelianu, directeur de l'École d'agriculture de Bucarest; C. Bolliac, directeur de la „Trompeta Carpaților“; G. Cretzianu, conseiller à la Cour de Cassation; C. Esarco, agent diplomatique de Roumanie à Rome; Fundescu, rédacteur en chef du „Telegraful“; Pantazi

Ghica, avocat-publiciste; B. P. Hasdeu, directeur des Archives de Roumanie; A Lapedatu, rédacteur en chef de l'„Orientul Latin". C. Nacu, docteur en droit; M. Steriadi, etc.

Abonnements :

Un an 35 fr. — six mois 20 fr."

* * *

«Belgun.»

Se ştie că un pomelnic bulgăresc mai nou, citat de Jireček (*Geschichte der Serben*, I, p. 269), spune lui Petru, întemeietorul dinastiei Asăneştilor, „vlahă", *Belgun*, „cojoc alb", ceia ce n'a împiedecat pe cei interesaţi să-l socoată ca Slav. Notăm că însăşi porecla de Bălgunea se întîlneşte în părţile noastre, la o epocă târzie (*Uricariul*, VII, p 3).

* * *

Originea neamului Băsărabă

Se ştie că numele adevărat al dinastiei muntene, al întemeietorului ei, este Băsărabă.

Digitized by Central University Library Cluj

S'au căutat şi depărtate origini tracice acestui nume, pe care l-am găsit totuşi şi în veacul al XVII-lea la noi: Băsărabă şi Pepelea (*Studii asupra istoriei Romînilor în veacul al XVII-lea*, I, regeste), pe lîngă întîmpinarea, nu odată, în acte ardelene din partea Inidoarei. Un „Mihai Băsărabă, cioban la turmă", în Iorga, *Situaţia Olteniei în epoca lui Tudor*, Bucureşti 1915, p. 66.

Adăugim aici că din această familie de nume cu sufixul *-abă* face parte: *Talabă*, al unui agent diplomatic făgărăşean în serviciul lui Francisc Rákóczy, la începutul veacului al XVIII-lea, şi al unui Sulger Mihail Talabă (*Uricariul*, XXI, pp. 154-5), precum *Tîncabă*, „moşul" satului ilfovean Tîncăbeştii.

* * *

Romîni din Bosnia

Vorbind despre asediul Costaniţei, Istvánffi, istoricul ungur, citează între „Traci", Sîrbi, alături de un Raiac *Voevodul*, de *cnezii* Voina şi Sinco, de un iuzbaşă Emanuil, de un harambaşă Bogdan, de Aga Novac, pe odobaşa *Dracula*. Şaptezeci la număr, „de la Kulpa la Adriatica", ei cer cetăţi, ogoare şi moşii ca să se răscoale (col. 685).

* * *

Vechi legături inter-românești.

Numele *Romîncă* l-am găsit într'un document din Arhivele Statului, *Neamț*, XXV, 31, cu data de 4 Ianuar 7189 (1681), privitor la „Tărnouschi cu fămeia mè, cu Romănca și cu soru-sa, Urăta".

Nume caracteristice pentru un principat se află în altul. Astfel un Mircea în Moldova lui Ștefan-cel-Mare (revista *Miron Costin*, I, p. 8), un popă Dan către 1590 (*Uricanul*, XVIII, p 216), un Aldea Aga la 1678 (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 200). In aceiași țară corespondentele Teleajinului muntean (*Uricariul*, XXIII, p. 405: tot un rîu), Hălmagiului ardeiean (Hălmage, către 1580: *ibid.*, XXIII, pp. 66-7), Mehadiei bănățene (Mehedia: *ibid.*, pp. 888-9). Mușata e și un sat în Fălciiu (*ibid.*, XXV, p. 233); Gura Mușatei apare încă din 1508 (*ibid.*, XXIII, p. 7). Făgărășoaia la Iași, în 1742 (*ibid*, V, p. 314). În schimb, numele ardelenesc Alăman la Munteni (*ibid.*, XVIII, p. 368 nota). În Dolj, Valea Sasului (Pessiacov, *Notițe*, p. 78). Avem Maramurășeni în Hîrlău (Bîrlea, *Inscripții*, p. 205, no. 764, c. 1770) și dieci moldoveni în Maramurăș (*ibid.*, p. 36, no. 144).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Alani și Romîni

În *Unirea* de la Blaj, păr. Șt. Meteș apără cartea sa, de curînd apărută, *Istoria Bisericii românești*, contra d-lui Zenobie Pîclișanu. În cursul discuției e vorba de afirmația, făcută de păr. Meteș, la pagina 35 din lucrarea sa citată, că *pe la 1240 episcopul Teodor descrie în greceşte viața Romînilor*. Informația i-a fost dată de răposatul profesor N. Dobrescu. Opusculul se află în „Patrologia" lui Migne, dar păr. Meteș nu l-a aflat acolo.

De fapt, îl găsim în volumul CXL al Patrologiei, col. 388-413. Episcopul Teodor de Alania vorbeşte însă de viața *adevăraților* Alani din Caucas. El a residat la Cherson și nu cunoaște decît pe muntenii acestor regiuni. Mai tărziu numai, scriitorii arhaisanți ai lumii bizantine au făcut din Valahi „Alani", cum e cazul în veacul al XIV-lea.

* * *

Vechi pictori

Un act publicat în *Uricariul*, XVII, p. 200 și urm., pomenește în Moldova pe un Costea zugravul care e făcut Sulger.

* * *

Granița ardeleană.

Pentru granița cu Ardealul sînt acte din 1720, în *Uricariul*, IV, p. 357 și urm. (al Moldovei), din 1792 (*ibid*, p. 269 și urm.) și din 8 Iulie 1704. *ibid.*, p. 60 si urm. Cf. și *ibid.*, VI, p. 134 și urm.

* * *

«Tipul Grecilor din Moldova.»

In călătoriile sale (*Voyages autour du monde*, Paris 1880, p. 297), Ida Pfeiffer asamănă pe Malgașii din Madagascar, cu părul negru creț, ochii vioi, gura și dinții frumoși, cu „Grecii din Moldova", pe cari i-a cunoscut la Viena.

* * *

Felurite

A apărut n-l 1 din vol. II al *Arhivei Dobrogii* cu articole de dd. I. N. Roman, C. Brătescu, Cartojan și N. Iorga (cetitorii vor ierta multele greșeli din articol, datorite tipografiei „Convorbirilor literare", unde s'a publicat revista).

La articolul „Nume Vechi ale Dobrogii: Vlahia lui Asan, Vlahia Albă", al d-lui Brătescu, observăm că „Vlahia lui Asan" lîngă „Bulgaria cea mică până la Salonić" (căci acesta e *Solomona*) *e cea din Tesalia* (cf. pasagiul din Ansbertus, citat chiar de d. Brătescu, p. 23: „regionem opulentam Flachiam dictam, non multum a Thessalonica distantem"). Iar Valahia *Albă* dintr'o notă din sec. al XVII-les la Villehardouin vine din acea obișnuită confusie între Blac (Valah) și blanc (alb), care a făcut ca lui Ioan Hunyadi să i se zică „le chevalier *blanc* de la Valachie".

Izvoarele sînt foarte atent strînse.

Prețioase colinde.

D. C. Petrescu, fostul institutor din Silistra, de al cărui abecedariu vorbește d. Cartojan, e acum la Vălenii-de-Munte, încă sănătos și zdravăn.

*

Una din operele inedite ale lui Ioan Barac, „o Paradigmă a leneșului, Pipelea Gîscariu, mult curioasă, în stihuri alcătuită", o dă, la 1916, în Arad („Biblioteca Semănătorul", n-o 8), profesorul Victor Stanciu, cu însemnări biografice. Manuscriptul a fost găsit „în un sat de lîngă Arad". Se dau și alegeri din alte opere ale translatorului din Brașov.

Bibl. Univ. Cluj
Nr. 182